

Микола Шатилов

Чехія–Україна

1939–2022

ВІТЕР З-НАД ОЗЕРА ЕРІ

Похід за волею:
брати Машини, Милан Павмер,
Збинек Яната, Вацлав Шведа¹

Документальна історична повість

Віг редакції

***In memoriam** давнього автора і великого друга «Всесвіту» Миколи Шатилова, який відійшов до Бога 3 березня 2022 р. у Постолюптах (Чехія), передруковуємо одну з його найпотужніших документальних повістей, яка була вперше оприлюднена у нашому журналі в № 1–2 за 2016 рік. Великий і відданий справі патріот України Микола Шатилов відійшов у перші дні російської навали на Україну з почуттям тотального розчарування українською політичною дійсністю та спроможністю українського народу до консолідації, спротиву й боротьби. Нехай наш друг переконається і звеселиться на небесах, що глибоко помилявся в цьому своєму переконанні.*

Близкучий прозаїк, тонкий поет і видатний мовник-стиліст народився у Харкові (10.10.1939), брав участь в антикомуністичному русі, був ув'язнений радянським режимом. Упродовж останніх десятиліть мешкав у Чехії, в яку був закоханий усім серцем, працював журналістом на «Німецькій хвилі» та в інших міжнародних і українських медіа. Останнім його задумом було підготувати до друку його багатолітнє листування з шеф-редактором «Всесвіту» Юрієм Микитенком на різноманітні літературні, перекладацькі, світоглядні теми зі своїми коментарями. Не судилося. Нехай ця публікація ще раз нагадає нашим читачам про цього високого письменника і великого, справдешнього патріота України.

¹ На прохання письменника – зберігаємо особливості авторського правопису (рег.).

Ми живем у світі, який змушує нас
стати або жертвою, або катом — не інак.

Альбер Камю, 1945

По війні у пражській в'язниці «Панкрац», у камері ч. 10, знайшли у шпарині під дерев'яною лиштвою зібганого в клубочок листа. У червні 1942-го в камері ч. 10 чекав на страту підполковник Йозеф Машин¹, один з «Трьох королів», як уживали чехи провідників антинімецького Опору (два інші «королі» — підполковник Йозеф Балабан² і штабний капітан Вацлав Моравек³). У листі Машин наставляв своїх синів — Цтирада (Радка) і Йозефа (Пепу).

«Сьогодні не все вам іще втямки, але по якимсь часі ви мене напевне зрозумієте. Я бився за Рідний Край, за свій народ, бився з одвічним ворогом — з німцями, які завзялися поневолити нашу батьківщину і вимордувати наш народ. Я і в голову не клав, що ви можете стати колись невільниками. Я завше хотів бачити вас людьми вільними. Пам'ятайте, що обстоювати свободу своєї батьківщини і свого народу, то є обов'язок кожного свідомого чеха».

Йозеф Машин

Йозеф Балабан

Вацлав Моравек

ГОРА СВЯТОЇ КАТЕРИНИ-АНСПРУНГ

Сини пам'ятали і обстоювали свободу аж так, що восени 1953-го, по кривавих спотичках з большевиками, могли кінчити на шибениці.

Поклали — святий Боже не допоможе! — іти у вільний світ. Не самі, а з бойовими спільниками — Миланом Павмером, Вацлавом Шведею і Збиньком Янатою.

Усі були певні, що світова війна ось-ось за плечима, й палко бажали стати визволителями Чехословаччини.

Між іншим. Після лютого 1948-го, коли владу в Чехословаччині захопили комуністи, з країни легально і нелегально втекло близько 200 000 тисяч чехів і словаків. У квітні 1951-го кордон з Австрією і Федеративною Республікою Німеччиною (ФРН) обгороджено колючим дротом, яким точився струм напругою від трьох до п'яти тисяч вольт. В електричному павутинні знайшло смерть 88 утікачів.

Містечко Гора Святої Катерини лежить у північно-західній Чехії на межі з німецькою Саксонією. Має 400 мешканців. А третього жовтня 1953-го, коли за його околицею, на Рожевому Шпилі, чекала на захід сонця боївка Машиних, мало їх іще менше: німців вигнано, а чехів лишалося — на пальцях полічити.

Уночі боївка наставлялася пересікти слабо стережений кордон з Німецькою Демократичною Республікою (НДР) і за чотири-п'ять днів — то піхотою, то потягом — досягти Західнього Берліну.

Радек мав на собі зелену мисливську сорочку (батькова пам'ятка), светр,

піджак, напіввійськовий плащ. У портфелі — мапа південної Сасконії, схемка автостради Прага-Берлін (вирізав з часопису), компас.

Пепа убрався в такий самий светр і в такий самий плащ. По кишенях — двадцять п'ять американських доларів, 135 чехословацьких крон, компас, золотий батьків годинник, а між сторінок чесько-німецького розмовника батькова світлина. Розмовник, як і сигнальний поліцейський ліхтарик, лежав у портфелі. У кишені штанів завалювався трамвайний білетик...

Милан утік з касарні в однострої танкіста, але в торбі мав штатське. У кітелі — водійське посвідчення, знімка словацької любки (служив у Словаччині, в Мартіні), її кілечко на пам'ять.

Збинек купив на похід — Берлін як не є! — ошатну шкірянку. У портфелі ніс хлібину, дві бляшанки консервованого молока, кавалок шинки, кільце ковбаси й те, що боївка часто зуживала під час своїх наскоків, — пляшечку з хлороформом і парашутні стропи.

Вашек нічим не різнився від Радка з Пепою, та взувся не в штиблети, як вони, а в баскетбольні кеди. Ішов упорожні: срібний цигарник, запальничка, складений ніж і годинник.

На всіх були сині берети. Не втямили, що в Німеччині вдарятимуть в очі. Німці доношували військові кепі гірських стрільців.

Радек узяв із собою парабелум Р.08 з двома повними обоймами і двадцять один набій розсипом. Той вікопомний пістоль він і на схилі років матиме напхвату.

«Якби мої воріженьки, большевики, й тут мене знайшли, битимусь аж пекло сміятиметься. Куля з такого парабелума пробиває й панцер-жакет! А поза тим... Як на старі літа когось собою обтяжувати, то хай вже краще пістоль підведе ризику».

Цтирад Машин, 2010, Клівленд, США.

Між іншим. Від самих початків (1900) парабелум Георга Люгера уважався взірцем самозарядної, з короткою цівкою, зброї. Конструкція сягала часів, коли винахідники лише вивчали вплив порохових газів на зарядні системи, і з'явилася наслідком випробування найрізноманітніших варіантів автоматики. Люгеру став у пригоді пістоль Борхардт С. 93, який він багато в чім поліпшив. Після всього мав пістоль з неповторними бойовими та службово-експлуатаційними якостями. Парабелум є бездоганний, коли йдеться за стрільбу навскідь, за швидкісну й націльну: постріл майже не збиває цівки з націльної лінії.

Зброю паював Радек: німецький вальтер Р.38 під набій 7,65 мм — Пепі; еспанська «старка» (Star 30 M) — Милану; Вашкові — новенька «чезка» (ČZ P.27), яку запопали були, наскочивши на поліцію в Челаковицях.

Збинька нічим не наділів.

«Янату ми знали з мальства, вчилися з ним і в гімназії св. Їржі в Подебрадах. До слова кажучи, його сусідою по шкільній лаві був Мілош Форман⁴. Збинек був — нема спасу — завзятуший. Усе нам докоряв, що мало сала за шкуру большевикам заливаємо. А незадовго перед нашим відходом (ми ж не втікали — відходили) розволочився, завалив пити. Пішовши на одчай-душі, мусиш мати тверезу голову і язика на гапличку. Інакше і собі, й іншим напитаєш лиха. Тож ми

і постановили: пістоль Збинькові — та в ніякий спосіб!».

Милан Павмер, 2005, Подебради, Чехія.

По сьомій споночіло, з низовини поповзала легенька мла, і вони нога за ногою потяглися з Рожевого Шпилю в бік Саксонії. Мла густішала, сялася мжичка. У глибоких, вибитих лісовозами коліях стояла вода. Розпинали шатром плащі, вмикали ліхтарика й читали мапу. Та більше ввірялися компасу.

Ліс закінчився порубкою зі свіжими пеньками та поваленими окоренками. Упоперек стежини валялися колоди, через які вони безперестанку перелазили, гаючи золотий нічний час. Ноги грузли в болоті, ослизалися на вимоклих гілках. Докучав сушняк, хряскіт якого міг виказати їх прикордонній сторожі.

Тьма єгипетська, а кругом ковбаня на ковбані: вода в ямах з-під корчів. Аж ось за корчунком посвітлішало. Лісовий путівець! Він, як пам'ятали з мапи, біжить поряд з кордоном. Німеччина близенько! Та не встигли й потішитись. Милан по пояс увалився в ковбаню. Виліз без черевика і без еспанської «старки». Черевика таки вискіпали, а пістоль гавкнув.

Путівцем увійшли в стару — дуби утовшки на обмах — діброву. Облетіло-го листя мали по кісточки, і шурхотіло воно, хоч як бережися, на всю округу. Нахопилися на тин, сплетений з низькорослих гілок. Не оминеш: обабоки стежини — справжні хащі. А на тин годі й вилізти. Живий! Попомучилися.

По малій годині шурхотлива стежка вперлася в ґрунтівку, потойбіч якої тьмяно блискали натягнені між стовпами драти. Підлізли і знайшлися в Німеччині.

Саксонський ліс був, як щітка. Висохле віття сягало землі і з тріском, як зачепиш, ламалося. Повзли поволі, обереігаючи по змосі очі. А звелися на ноги і перемахнули через вузький рівчак, побачили, що знов ускочили в халепу: невисокий памолодок — то були нетрі. Ломилися ними, хиливши голови і побоюючись збитися на манівці. Вода з останнього жовтневого листя збігала за коміри. Змокли, як хлюща.

Раптом почули... Автівка! Поступилися трохи на захід. Крізь підлісок вигулькнула бетонка. Узяли думку йти узбіччям, а помітивши вогні авта, ховатися в лісі. За яких півгодини ліс кінчився і показалося оповите мовчазливою пільмою село. Упали їм в око не по-чеськи великі хати. Вашек пояснив: кожна стіть стінка-в-стінку з клунюю. Прямували вулицею, шукаючи очима за пристанком, і не зогледілись, як вийшли на вигін.

Бралося на світанок, мали знайти сховок і поспати, а лило як з луб'я. Улогий шпиль із березовим гайком на вершині видався їм піджою містиною. Згори в сірому світанковому сутінку розпізнали, що під ними вже інше село. Заживилися залишками вчорашньої вечері, і напівмертві від спраги спивали воду з пожовклого березового листя. Не так спали, як крутилися з боку на бік на голій землі і тремтіли з холоду.

Між іншим. Боївка минула Анспрунг, а днювала край села Цьобліц, лиш за дев'ять кілометрів від Гори Святої Катерини. Округа Анспрунг-Цьобліц уславилася була міддю, а пізніше, вже по Машиних, уславиться золотом, що його нібито насамкінці війни укрили

в покинутій копальні нацисти. Початком ХХІ століття георадари скарбушукачів показали, що тут, на глибині двадцяти метрів, є штучні порожнини, в яких міститься дві тонни коштовних металів. «Не мідь і не залізо, — запевняла британська «Таймс», — а золото або срібло». Світова сенсація! Та писали за нацистське золото все ж таки менше, ніж у свій час за Машиних.

АНСПРУНГ-МОНШЕНФРЕЙ

Надвечори четвертого жовтня, сяк-так пообтріпавши одежину та витерши жмутками вибляклої трави заболочену взувачку, зійшли на бетонку. Автівок не сахалися: піший близько села не привертає уваги. Обогоняло їх і чимало велосипедистів.

Коли бетонка порожніла, чули, як ліворуч стиха дзюркотить потічок. Повклякали і, припавши до води, спрагло цмулили просто з потічка, позатискавши в зубах пігулки для очищення води. Відсапавшись, Пепа сказав: «Ми, як ті москалі, що чай через грудочку цукру смоччуть».

Зайшла ніч, автівок поменшало, і коли якась підближалася, вони, аби не викликати вовка з лісу, ховалися в канаві. Голосне баламкання! Сполошилися: чи не гонитва? Аж ні, непоміченою ними колією чмихав смішний паровозик. Машиніст калатав у дзвін.

На світанні розкрилися безодні небесні, та то їх не хвилювало: вимокли по канавах. Попереду й трошки осторонь

зачорнілася якась споруда. Узяли з бетони на оболоню, посеред якої самої тіла клуня. Порозглянулися — ні живої душечки. Збинек потяг за ступку воріт. Повіяло запашистим духом соломи.

Умостившись на солomé аж під стріхою, усе поскидавши з себе, віджимали штани, сорочки, светри і не мали найменшої охоти влизати у вогке. Кожен викопав собі барліг, сподіваючись, що зігріється в нім, та соломою гуляли протяги. Ніхто й оком не стинув. Синюшні, подряпані остюками, вибралися нагору, сіли тісного кружка і зігрівалися власними тілами.

Поза клунею паслися корови, чути було людські голоси. Пепа шукав і не знаходив свого барлогу. Лаз затягло соломою. Плащ, вальтер... Будь-що мусили знайти. Солома летіла на всі боки, прокльони летіли на Пепину голову, та знайшли тільки вальтер. У плащу Пепи мав компас...

З клуні вибралися завидна. Ні хатини кругом, ні духа. Брукований шлях виглядав як малоїжджений: між камінням витикалася трава. Саме сунули на перегорок, коли з-за нього викотило двоє дівчат на велосипедах. Наструнчилися з несподіванки, та дівчата й оком на них не кинули.

З яблуньок, що ланцюжком тяглися по узбіччю, зривали морхлі яблука, пхали по кишнях, гризли. Вовна не вовна, аби кишка повна. Не мали вже ні їдимого, ні питимого.

На роздоріжжях трималися шляхів, які вели на північ, та ставалося, що по якімсь часі шлях скручував на схід або на захід, і вони накидали кругу. Іти навпрошки розгрозлими полями? Шкода й гадки!

Була ще глупа ніч, а вони аж так виморилися, що мали відлежатись.

Перед ранком шостого жовтня, повкладавшись рядком на пласке каміньчя у водоріі, намагалися заснути. Каміньчя муляло, небо мотрошило лапуватим сніжком. Як тут виспатися!

Розвиднялося. Пепа з Вашком, пішовши на розвідку, напали на буйний ялиник. Наламали ялинкових лап і поставили блаженного курінця, в якому всі й поснули.

Увечері пробудило їх гурчання автомобільних моторів, а заразом і вода, що заливала курінець: сніг перейшов у мокру хвищу. Перемовили словечко й виміркували собі, що без авта побачать Берлін, як свою потилицю. Отже, спинити, витягти водія, приспати хлороформом і пов'язати...

Вийшли з ялиника на шосе. Поставали, обпершись плечима на сарайчик з лопатами, кайлами та іншим реманентом шляхових майстрів. Лило на них з підстрішша, як з ринви.

Домовилися, що сигналітимуть ліхтариком Пепи і Вашек, який умів шпрыхати по-німецькому, а коли автівка загальмує, примусять водія висісти. У ліс його відволочать Радек з Миланом. Збинек стоятиме на випадок якоїсь несподіванки метрів за п'ятдесят, на спадистому узвозі.

Під таке діло Збиня випросив у Радка парабелум.

«Не загальмувавши, минуло Вашка п'ятишість маленьких легковичків. Загальмувала і спинилася напіввантажівка під брезентовим тентом. Ми з Миланом чекали. Збігали хвилини, а Вашек усе ще патякав з водієм. Урвавсь мені терпець,

метнувся, ухопив водія за барки і витяг з-за керма. У лісі дали йому «нюхнути». Той німець мені сподобався: не трусив штанами. Запевняв, що не викаже і просив не класти на землю: застудиться, мовляв. Раптом нічним лісом полетіло: «Хлопці! Хлопці! Ключик у нього...». Кричав Пепа. І враз від дороги почувся постріл. До авта не було вороття. Стояло там уже й інше з увімкнутими фарами, а світла ще двох наближались. Наші портфелі залишилися під сарайчиком — компас, мапи і всяке барахло». **Цитраг Машин, 1959, Маямі, США.**

Між іншим. Маленькі легковички — Фольксвагени-38. Повоєнні німці обзивали їх «колесами окупації». А те, що Радек потемки узяв за напіввантажівку, — військовий всюдихід Штьовер-200. За кермом сидів лікар Адальберт Гольфельд. Увечері викликали його з Бранд-Ербісдорфу в село Моншенфрей. За чотири кілометри. Не доїхав метрів п'ятсот... У лісі він багато того не «нюхнув», а тож швидко оговтався. Поліція, опитавши свідків і перетрусивши знайдені під сарайчиком портфелі, почала о 21:30, шостого жовтня, шукати за чотирма чехословаками «кріпкої статури, як мають приблизно 175 см на зріст». П'ятого, Збинька, свідки не могли помітити.

Збинець чатував на узвозі, коли вийшов на нього старий німець з велосипедом. Упав на сідло. Збинець ухопився за багажник: «Стій!». Німець заволав: «Рятуйте! Рятуйте!». Збинець натис на гачок.

Вистрілюючи, погнав, як дідько вітри. У лісі наздогнав своїх. Бігли по-індіянськи (читали книжки Карла Мая!)⁵: півсотні кроків тюпки, півсотні швидкою ходою. Збинець викрутив литку, припадав на ногу.

МОНШЕНФРЕЙ-РІЗА

Через ніч без привалів... Вони висилувались з останнього. У світанковій імлі залебеніло село. Звично стригли очима — сховок, сховок... За крайньою хатою уліво стояв високий паркан. Скрадалися попід ним, а як закінчився, побачили велику — з кабінами — купанку.

До кабінки втесалися розбитим вікном. Громадилися в ній пляжні лавочки — ні стати, ні сісти. Умоцнюючись, сипали чортами на Збиню: «Якби не твоя дурість (той німець нічим не загрожував), були б тепер безна-де...».

То холод, то голод зганяли їм сон з очей.

Удень гайнули було по кабінках — чи нема чогось на зуба, — та спіймали облизня: позамикано.

У присмерках, сьомого жовтня, покидали в кабіні плащі — не спасали від мокви. Милан перебрався у штатське, в сухе. З погонів повиймав маленькі мосяжні танки. Сказав: «На згод!» і геть забув за колючку й світлину словацької любки.

Простували сільською, але на диво повною руху кам'янкою: вантажівки, легковички, велосипеди... Та й таких, як вони, топало чимало. За якийсь час піших поменшало, а згодом і не стало.

Авто — і вони шугали в поле. Перебіжки виморювали. Скоро вже не шугали, а ляпалися на дно канави, в багно. Збинець не ляпався, осідав на коліна. Пепа гарчав: «Лягай, бовдуре!». Збиня стогнав: литка...

Постав холодний туман. Автівок — хоч запали. Вже скоріше зацибали високим кроком. А Пепа з Вашком заспівали

й пісень. Москальських, яких наслухалася — аж одур їх хапав — у сорок п'ятому.

Десь далеко залопотів мотор. Лопотіння напливало поволі. Хто міг їхати аж так помалу? Спинилися, вглядаючись в туман. Мла клубочилась у світлі двох фар, а третя... Третя вишарювала поле. Усім навернулося на думку те саме: «Поліція! Полюють нас...».

Подалися забіч від брукувки, попадали. Промінь то ковзав вліво-вправо, то зсувався майже під колеса військового (Радек упізнав) доджа. Жовтогарячий зблиск! Постріл! «Сховайте пики!», — захрипів Радек і занурив свою в мерзлу твань.

Між іншим. Додж (мовою військових водіїв — «дочка») — важкий джип, який виготовляла компанія «Крайслер». Доджі, а також студебекери й віліси, поставляли радам США за так званим ленд-лізом — системою воєнної помочі. Східнонімецька поліція доджів не мала і не могла мати. Появу доджа з фараю-прожектором можна пояснити тим, що советські золотопогонники виїхали на нічні лови. Полювали зайців! Наказ «сховати пики» був на часі. Уночі мисливці б'ють на світіння заячих очей. Зайці не сплять з розплющеними очима, як заведено думати, але поза сном ніколи їх не заплющують.

Тієї ночі проминули чи не з десяток сіл. За малим не обчистили крамнички, за вікном якої лежали хлібини. Уже й пустилися було, та здоровий глузд узяв верх над голодним шлунком. Поволочилися, зневірені, не гадавши, що чекає на них і не таке зневір'я. Утіленням його був шляховий показчик: БЕРЛІН 160 км.

Їх мов громом прибило. Були ж певні, що в половині путі. Тьопали, метикуючи,

що його робити. Знову взяти на гоп-стоп авто? Та ж уся поліція зараз наготові! Потяг? Не мають на квитки. Поєдналися на тому, що продадуть або срібний цигарник, або годинники, або і те, і друге, якщо поталанить на покупця.

А тим часом уступали в освітлене вуличними ліхтарями містечко. Розділилися, як має бути: Збинець з Миланом — неозброєні — на правий хідник, інші, трохи зістаючись від них, на лівий. На вежі кірхи забамкали дзигарі. Північ!

Поліцаїв посеред вулиці помітили запізно — ті вже пасли їх очима. Радек, Вашек і Пепа стисли держакі пістолів. Лиха, здавалося, не втекти, але чата їх не зачепила.

«Коли, перетнувши східнонімецький кордон, мандрували на Берлін, я збагнув, що хтось незнаний держить за нами руку». **Милан Павмер, 2005, Вальгов, Німеччина.**

Село. Вашек постукав у чийсь хату, показав хазяям свій крам. Нічого не взяли, але хазяйка винесла дві пишечки, звелівши з'їсти в неї на очах. Вибачилася: «Береженого, пане, Бог береже».

Ніч заледве зайшла, а вони валилися з ніг. У полі стояла напівзведена хата. Саме воно! Та обійшовши круг неї, вгледіли, що всі прогони й вікнини на совість позакладено. Миша не проскочить! Вернули на шлях, перейшли дубовий гай. За ним, ліворуч, мріли рейки, а навпроти причаїлося кілька хатинок.

Вашек з Пепою пішли попитати щастя. Пістолі віддали Збинькові й Миланові. Уся зброя мала залишатися поза хатою. Радкові не йшло з голови, що

та пані, яка з пишечками, могла завідо-
мити поліцію.

Торговцям навіть не відчинили. За-
спаний голос послав їх подалі. Відчи-
нили в сусідів. Вашек з Пепою увійшли,
а вийшли, як збігла, здавалося, вічність.
Сяким-таким їстівним розжилися, та на-
їдку з того було, як з хрону.

«... як з хрону, бо дали тільки мені та Ваш-
кові. Ми ж не сказали, що нас аж п'ятеро. Стоя-
ли на ганку, стукали. Відчинила гарна довгокоса
дівчина, показувала так... на вісімнадцять. Ясно,
гукнула батька. Батько запросив: «Заходьте!». Зда-
лося мені, зразу зметиковав, хто ми є. Попередив,
щоб нікому анітелень. Сказав, що сусідів мають по-
рядних, та в житті завше оглядайся на задні. А ми
сказали, що чехи, що йдемо на Західній Берлін, що
кілька днів й рісочки в роті не мали. виявилось,
наш гостювальник полон відбував у Пардубицях.
Згадав, що мстилися чехи на них, на полонених.
«Та я, — мовив, — зла волю не пам'ятати». Ну,
а Вашек йому за німецький концентрак, в якому
просидів цілу війну. Панночка почастивала нас ка-
вою з молоком, а батько подарував десять марок.
Хотіли відгодитися за їхню ласку светром, та вони
й руками замахали. Як прощалися, то я їм сказав:
«Слухайте берлінське радіо. Котрась західня раді-
останція повідомить, що автобус доїхав без при-
год. Знатимете, що ми живі та здорові». **Йозеф
Машин, 1959, Маямі, США.**

*Між іншим. Як Машини, так і їхні
однодуми пеклом дихали на всіх німців
і на все німецьке. Машина-батька роз-
стріляно німцями, з неї, Здени Машино-
вої, тягли жили по гестапівських катів-
нях німці, дядька, легендарного учасника
Опору Цтибора Новака⁶, ув'язнено нім-
цями; Шведа набрався горя по саме нікуди*

*від німців; свій позов покласти на німців
могли сім'ї Павмера і Янати. Словом,
було з чого дихати пеклом. Та вночі про-
ти восьмого жовтня те пекельне ди-
хання пішло на спад, а кінцем жовтня
і зовсім згасло. У вільному світі Машини
пошлюбили німкеня. Радек — Інгу Йонс-
сон, а Пена — Еву Мор.*

Восьмого жовтня відсиплялися в клу-
ні, що трапила їм на очі по навідинах
вітливого сімейства. Спочили, та ледве
совали ногами. Безхліб'я помітно їх зне-
силивало.

Шосейка то бігла полями, то забігала
в ліски. У лісочку не наважилися вломи-
тися до чепурненької літньої кав'ярні.
Пепа остеріг словами вчорашнього нім-
ця: «Оглядайтеся на задні...».

На вечірньому шосе вчувалася близь-
кість великого міста: в обох напрямках
соталися авта. Коли разом і стовп, і таб-
личка, і на ній готичним письмом —
РІЗА.

Ішли темними вулицями, ішли повз
садиби, що світили пусткою, ішли в ті-
няві крислатих лип і сподівалися нюхом
знайти вокзал.

Цтибор Новак

Советські касарні... Особнячок із советським автоматником на вході... Радек таке карбував у пам'яті: американцям стане в пригоді.

І свист пари, і ляскання вагонних буферів...

«Нас з Радком виховано в «Соколі», а тож уміли визначити своє положення по зірках. Тієї ночі, коли «втекла» нам автівка, аж так витрищалися на небо, що мало в'язи собі не поскручували. Але тієї негодяної осені нічне небо чи не весь час заволокали хмари. Тож ми не так на зір увірялися, як на слух. Походили між берлінським шосе — на сході — і дрезденською залізницею — на заході. Постійний перестук коліс і постійний спів моторів не давали нам зійти, втративши північний напрямок, на манівці». **Йозеф Машин, 2005, Братислава, Словаччина.**

РІЗА-ЕЛЬСТЕРВЕРДА

Укрилися на порослому чагарем пустирищі якраз навпроти вокзалу. Вашек, поки не зовсім споночило, майнув: ачей втургую...

Сарайчик у чагарнику був достеменно такий, як і той, біля якого вони покидали портфелі, і так само замкнений. Збинек поторсав дошкою. Подалася. Цвяхи вилізли із спорохнявілої деревини. Повідсуваши мітли й заступили, влаштувалися на замащеному ганчір'ї.

«Що ви бажаєте?», — спитала молодичка за шинквасом, на який Вашек спирався ліктями. «Матиму, — відказав, — якщо купите в мене годинника або цигарника із запальничкою».

Дивилася бистрим оком: забороділий, на лобі, по щоках засохле болото.

Наточила коновку пива і, подаючи, нахилилася ближче: «Здалека тікаєте?». Вашек відповів самими губами: «З Чехословаччини».

Назначила очима: ходіть за мною. Повела сходами нагору, зайшли в помешкання: «Голіться!». Звірився їй, що йде з товаришем на Берлін. На Західній. «А в Східньому, — сказала, — після повстання життя нема через тих большевиків. Ми з чоловіком аж сюди завітрилися. Ну, та якось... А ви не бійтеся, беріть товариша, переночуєте в нас».

Між іншим. Звичним сніданком населення соціалістичної Німеччини була мазанка з повидлом. У червні 53-го повидло подорожчало аж так, що робітництво зірвало бунт. По всій країні спалахнули «солодкі страйки», які незабаром обернулися на національне повстання.

У Москві ні чутки не чували за звички східніх німців, а тож і визнали, що казяться вони з жиру. Ухвалили показати ласоцохлистам, де козам роги правлять, і показали.

На вулиці східньонімецьких міст вийхали советські танки. З-поза танків без великої охоти пострілювала на повстанців (у Берліні їх було 150 тисяч) поліція.

Загиблих — 125, розстріляних за вироком советських військово-польових судів — 29, засуджених на ув'язнення — 100. А східньонімецька влада мала такі показники: арештованих — 20 тисяч, ув'язнених — 1524, скараних на горло — 2.

Не всі советські вояки виконали бойовий наказ на вбивство. Вісімнадцятьох відмовників страчено в лісі під Магдебургом і 23-ох на берлінській бойні. Деякі імена відомі: сержант Микола Тюляков,

єфрейтор Олександр Щербина, рядовий Василь Дятковський... У Західньому Берліні відмовникам поставлено пам'ятник (1954) з написом: Російським старшинам і воякам, яким довелося померти, бо вони відмовилися стріляти у борців за свободу 17 червня 1953.

У сарайчику, наминаючи принесену Вашком кров'янку, радили раду. Чи бува не пастка? Се ж бо з чого мають вони таке щастя на стрічних? Чи не часто збігаються обставини? Та вкінці все ж таки врадили, що піде з Вашком Милан. Він же всі очі братиме на себе, якщо поталанить з потягом. Хай поголиться!

Милан і поголився, і випрасував штани. Повечеряли мазанками: скибка хліба — в палець завгрубшки — з маслом, з повидлом. Молодичка уварила кави, а чоловік товкмачив, як мають їхати, щоб хитро, мудро і недорого коштом. «З міста, — сказав, — виїжджайте незабарнім потягом». Жінка скочила на вокзал, довідалася, що найближчий потяг — до Ельстерверди, відходить одразу по шостій.

Спали Вашек з Миланом на підлозі, на килимі, в теплі. У головах цокотів будильничок. Задеренчав о четвертій. Хазяйка наділила їх півбуханкою хліба та півсотнею марок — за цигарник і за годинник.

Між іншим. Німецьке подружжя аж ніяк не зловжило скрутою гнаних чехів. Заплатили їм по совісті, хоч самі й тягли біду за хвіст. Місячна платня східнонімецького робітника становила початком 50-х пересічно 318 марок.

О шостій, дев'ятого жовтня, повикрадавшись з кущів, заходили порізно до вокзальної почекальні. У почекальні — стовписько. Усе більше робочий

люди. Та помітили між натовпом і кашкет советського поручника, і чорні шинелі поліцаїв. Вашек приніс квитки.

Поїзд складався із старожитніх вагонів. У деяких кожен переділ мав свої двері. Просто пастка! Уподобавши вагон з наскрізним проходом, посідали на дерев'яних лавках з високими спинками. Пепа з Вашком, а Радек, Збинек й Милан відсторонь.

Удавали, що ловлять окунів, коли сива провідничка в бахматому залізничному мундирчику компостувала квитки. Панночки з сусідньої лавки зайняли було Пепу словом, та той розмови не підтримав і втупився у вікно.

За вікном упереміж з дубовими гаями набігали на очі піскуваті поля. На зупинках багато хто висідав, а нових подорожан не прибувало. На якійсь станції вагон спорожнів. Пепа з Вашком скинулися поглядами. Пепа стенив плечима. Усі розгубилися, як кажуть, стерялися: Ельстерверда чи ні?

А потяг рушив. Навідворіт! «Може, на стрілку задкує, — непевно зауважив Вашек. — Колюю міняє...».

Кий чорт, набирив розгону!

Увійшла сива провідничка й наставила на них очі. Розтлумачила, що потяг човниковий. Постояла, подивилася жальними очима, так нічого й не сказавши про зворотні квитки.

Різький вокзал кишив поліцією, і вони потягли на Ельстерверду пішки.

За містом був пильнований поліцією міст. Один стояв перед мостом, а другий на його середині. Обидва із автоматами. Зійти на міст — знайтися між двох вогнів. Та не мали іншої ради.

Збинек з Миланом пішли разом, підшиваючись під німців: jawoll, nein, warum, ja...⁷ За ними — з хвилини-ми інтервалами — Пепа, Вашек і Радек. Стійка ліниво провела їх очима.

Під мостом шуміла на каменях Ельба.

Той міст їх вимотав. У блідому світлі осіннього сонця роздивилися, що страшенно охляли, як кажуть, перепалися на смик і ледве бредуть, а виглядають, мов ті бурлаки; вони б мали вселяти недовір'я у кожного стрічного. Чулися закинутими на край світу і шкурою чули свою цілковиту уразливість.

Та всі їхні похмурі думки глушило бажання: питоньки! Нарешті жадібно напилися в маленькому — яких двадцять хат — селі Котшка. З-під колонки. Вийшли на роздоріжжя. Управо чи вліво? Завернули ліворуч, бо в тій стороні виднів лісочок, в якому могли перепочити.

Нагледівши, що в полі сям-там червоніються помідори, про лісочок забули. Розтеклися по полю, вишукували, визбирували потоптані заморозком водяні томатки. Та скоро й стямилися: час бо летить...

Обминув їх «зісок» з москалями в кузові. Грали на гармошку й співали. «Зісок» підстрибував і деренькотів на асфальті, який був наче пральна дошка. «Плазуни!», — запевнив Милан і не змилився. Полям насувалося із жакним грюкотом курище, з якого виринуло п'ять танків: люки взято на болти, гармати наготовано до бою. «Полігон», — завважив Радек.

У ліску передихнули і поживилися ожиною.

...і знову сільська вуличка, і напівоблетілі сливи на ній. Скількись сливок ховалося у пожовклому й покрученому

листі. Струсили. Смакували їм сливки — куди твоє діло! Мали думку пообтрушувати всі дерева, та що селяни скажуть...

На захід від шосейки пролягала залізниця. Кругом ані деревця, ані кушилка. П'ятьох, що тяглися шнурком, було бачити з усіх кінців. Чи помітило їх трое поліцаїв, які постоювали біля колії, вони не могли знати. Та ті вже швидкоували путівцем, який метрів за сто пересікався із шосейкою.

Вияв студений польовий вітер, а всіх п'ятьох обсипало потом. Скидалося на те, що зйдуться з чорними шинелями якраз на перехресті, що контролю напевне не уникнути. Вони придержали ходу, дозволяючи поліцаям перегнати себе. Ті перегнали і, не зупиняючись, попрямували в поля.

Заледве оговталися — на тобі: асфальтівка вбігла під залізничний міст, і вони із небезпечним запізненням почули, що на мості поліція: саме змінялися пости. Вибралися з-під мосту — паркан. Пам'ятавши недавнє, зметикували: купанка. Пляжні кабінки, вода... Знемагали від спраги. Та лізти через паркан не випадало. Усе ще були на очах у вартових. Перелізли аж ген-ген через бічну стінку.

Купанка була з басейном. На дні його смерділи рештки води. Кран знайшли, але він не мав вертушки. Обмили ноги в отій воді і заховалися по кабінках. Подрімали. Не всі. Вашек, сказавши, що поблизу купанки має бути містечко, поніс на продаж два светри. Уторгував тридцять дві марки і дев'ять дерунів. Посміхався: «На честь дев'ятого жовтня!». Накинулися було на них, та не проковтнули ні шматочка. Усім зашерхло в горлі.

Зібравшись вирушати, оглянули з-за паркану шосейку. На виїзді з-під мосту назвали поліцейське авто з антеною і вкотре впевнилися, що поліція патрулює дороги. Рушили, коли авто відїхало.

Той будиночок в містечку запримітили зразу: на околиці і не чолом на вулицю, а городом. Та найголовніше — посередині городу стирчала труба з краником. Пили і не могли напитися... Додивилися, що будиночок станційний. З розкладу на стіні, Радек з Вашком визначили, що їхніх марок стане на поїздку до станції Укро.

ЕЛЬСТЕРВЕРДА-УКРО

На схилі дня боївка Машиних блукала вулицями Ельстерверди, дожидаючи темноти, під покривом якої можна буде, не падаючи нікому в око, зайти у вокзал.

Між іншим. Ельстерверда — нічим не покаже невелике місто в окрузі Ельба-Ельстер, але — великий і стратегічно важливий залізничний вузол, в якому сходяться магістралі Берлін-Прага і Ляйпціг-Котбус. У неспокійні після берлінського повстання часи вузол охоронявся особливо пильно, та Машини не взяли того на розум.

Коли засвітилися ліхтарі, вони були вже біля вокзалу. Прочитали розклад і вирішили, що виїхати краще по другій ночі: менше людей — менший ризик. Та де перебути стільки годин?

Перейшовши безліч колій, наткнулися на покинуту будку стрілочника. На цегляному підмурку, з піддашшям

та ще й з присунутою драбиною. Зіп'ялися на горище і довгенько виладнувалися.

Між іншим. Після інциденту поблизу Бранд-Ербісдорфу поліція запровадила в кількох округах стан облоги. Скасувати його збиралися о 17:00 дев'ятого жовтня. Та пополудні чата залізничної поліції доповіла з ділянки Різа-Ельстерверда, що мала візуальний контакт з п'ятьма підозрілими особами. Стан облоги залишився чинним.

Об одинадцятій Радек з Вашком відійшли по квитки.

До віконечка підступив Вашек. Радек, хоч у залі нікого й не було, заступав його іззаду. Касирка сполохалася, почувши, що дивний молодик з каліченою мовою і панянським беретом на голові потребує п'ять квитків. А за ним же стовбичив не менш дивний. Також в береті! Чудні парубки покинули залю, а касирка вдарилася за єдиним на всю нічну станцію поліцаєм.

Чергував тої ночі Фріц Онрих.

Збиня глипнув на свого світляного годинника, попередив: «Друга!» — «Виходимо», — сказав Радек.

Пішли коліями. Так, щоб вийти аж на кінець потяга. Гудок! Состав сіпнувся, й вони вскочили у хвостовий вагон. Фріц Онрих їх прогавив, але захопивсь укмітити шкірянку.

Посідали, як завше: там двоє, там троє. Мовчки подали квитки провідникові й мовчки кивнули на його «зер гут». Збинек з Пепою шепотілися. Збинек накручував Пепу не висідати в Укрі, а їхати далі, зайцями. Пепа не погоджувався. Радек спав, поклавши голову на Вашкове плече. Вашек з Миланом лічили сам собі зупинки.

Шкірянка, шкірянка... Фріц Онрих не мав сумніву, що то були бандити, за яких їм нагадували перед чергуванням. Та доводити своє відкриття до відома начальства не поспішав. Отягався. Не хотів стати Макаром, на якого полетять усі шишки: прошляпив, мовляв, небезпечних злочинців. Ані слихом, ані видом? Алеж касирка... Фріц Онрих зателефонував начальнику станції Укро Ердману Ярману аж о 3:30.

Ярман не отягався і розбудив оперативного уповноваженого, комісара поліції Германа Грумніні. Посада «опера» з'явилася після повстання. Грумніні мав «виявляти настрої», а не захоплювати боївки, тож він зателефонував в Лукау, де базувався загін швидкого реагування (також післяповстанська новація) Гельмута Штремпеля.

О 4:00 Штремпель з вісьмома бійцями пригнав вантажівкою на станцію Укро. За чотирнадцять хвилин на другу колію мав прибути потяг з Ельстерверди.

Між іншим. Вокзальчик — з червоної цегли, на два з половиною поверхи — являв із себе типовий взірєць залізничної архітектури кінця ХІХ століття, що вгадувалося по візерунчастих шибках вхідних дверей. У невеличкій залі, біля виходу, була конторка, за якою стояв, перевіряючи квитки, контролер. Із залі подорожани виходили на ганок. Десять сходинок — і вулиця.

О 4:14 з вагонів висіло не багато, але й не мало — душ тридцять. Юрмилися перед вузькими вокзальними дверима.

Вашек подав контролерові квитка через себе — лівою рукою, праву тримав у кишені на держаку «чезки». «Данке!». Він ступив уперед...

Наче з-під землі вродився молоденький поліцай (був то новачок Гельмут Віткевич): «Документи!». Вашек заплів сучого дуба: грек, працюю в дрезденській цегельні, документи забув... Та вже ди- хав йому в потилицю Пепа. «Може, й ви грек?», — підштрикнув його Віткевич.

Між іншим. Вибріхувався Вашек щедро. Після поразки в Греції комуністичного повстання (1949) поза 200 тисяч його учасників опинилося в так званих соціялістичних країнах — Румунії, Польщі, Чехословаччині... НДР прийняла 12–15 тисяч таких греків. А тож за інших обставин Віткевич міг Вашкові й повірити.

Пропхався Радек: «Що сталося?». Віткевич підштовхнув його до Пепи з Вашком, виловив з юрми Збинька й Милана і, загнавши усіх в короткий коридорчик, який закінчувався дверима, відійшов.

Радек потяг за ручку. Зачинено! Та він не втрачав надії. Присплять сього шмаркача, який, крім кийка, нічого, бачити, не має, пов'яжуть і вшиються.

А коридорчиком розляглося: «Чехи! Руки вгору!».

«Двох бійців я поставив на віддаленій колії, шістьом наказав пильнувати вокзал, а сам (був зі мною й комісар Грумніні) пішов оглянути вагони. Коли ми повернулися, чехи вже тиснулися в «апендиксі». Грумніні наказав: «Руки вгору!». Четверо повільно підносило, п'ятий стояв як стовп, і комісар звалив його ударом кулака на лавку. Підвівшись, той вже мав у руці пістоль. Я цілів йому в голову (був він вищий за Грумніні). Чех помітив мене й вистрілив, але пістоль осікся. Він присів, блискавично пересмикнув замок і вистрілив удруге. Прийшовши до пам'яті, я побачив, що поряд лежить у калюжі крові Грумніні. Страшенно смерділо

порохом. З мене вийняли шість куль. А досі топчу ряс, завдяки партійному квитку, що спинив смертельну, яка летіла просто в серце, кулю. **Гельмут Штремпель, 2000, Укро, Німеччина.**

Пепа руки підніс, але у правій стискав свого вальтера, сподіваючись, що в темному світі слабенької лампочки того не поміять. Коли Радек застрелив Груміні, знялася безладна стрілянина. Бійці Гельмута Штремпеля гадили в білий світ, як у копійчку.

Вашек з Миланом чкурнули під кулями.

Умітивши краєм ока, що Радків парабелум уперся в живіт того горластого, Пепа, щоб напевне звільнити брата, пустив кулю поліцаєві в лоба, добив, як йому здалося, другого, у залі випалив на молодкосів (зачепив Віткевича), махом злетів з ганку, гахнув (тінь мигнула в кущах) і понісся вліво від станції.

«Коли я вистрілив на Штрампеля, Груміні підбив мені руку з пістолем і спробував викрутити. Під ногами свіжо вимита підлога, ковзко. Борюючись, ми впали. Я впав навznak. Груміні сидів на мені, притисши обидві мої руки до підлоги. Удвічі старший за мене, а дужий й лютий був, як бугай. Я випручувався на всю силу і таки скинув, мав його під собою. Учепивсь мені в горло. У такі хвилини в нормальній голові не мало бути жодної думки, а в моєї майнула: «Ох, ти ж, курва, й помилився...». Я мав вільні руки й гачок під пальцем. Бахнуло наді мною, бахнуло в залі, і знову – бах, бах... У залі нікого не було, нікого на ганку. «Радку! Радку!». Пепа! Я майнув на голос». **Цтираг Машин, 1954, Майамі, США.**

Між іншим. Балістична аналіза засвідчила, що з боку чехів сталося сім

пострілів. Радек поціливі Штремпеля і Груміні, Пепа — двічі Груміні, а потім Штремпеля; постріл у поліцаїв і останній — на вулиці. Таким чином, з шістьох куль, що їх лікарі вийняли із Штремпеля, чотири були німецькі.

«Я ціле життя пам'ятав, що коли вже смерти не відперти, як виповідав був Милан, то мушу продати свою шкуру якнайдорожче. Дозволити себе вбити – невелика штука. Ні, ти намагайся залишитися живим і тоді, коли все напевне і безповоротно втрачено. На станції Укро якраз так і було. Кінці в край! А коли мені осікся пістоль... Вояків на таке готують, складаючи навмисно в обойму сліпий набій. Розгубився – вважай, що мертвий. Мене ж ніхто не готував, і те, що я пересмикнув замок, то був учинок чисто інтуїтивний. А інтуїція, як я тепер гадаю, живилася з мого підсвідомого бажання продати шкуру якнайдорожче, себто забрати з собою на той світ бодай ще одного большевика». **Цтираг Машин, 2010, Клівленд, США.**

УКРО-РАЙХВАЛЬДЕ

Брати нагнали Милана й Вашка. Де подівся Збинек, ніхто з них не мав ніякісенької тямі.

Неслися попід будинками, шурхотіли листям каштанів, які затуляли їх від ліхтарів. А вже й ліхтарів нема, не листя шелестить — пісок, а вже й ліс...

Гнали вузькою просікою, але трималися купи, боячись утратити того чи того, як утратили Збинька. Коли-не-коли приставали, і Радек, трохи відкривши рота, щоб краще чути, дослухався: зліва віддалено, наче під землею, гули рейки, справа глухо рокотіла автострада. Отже, бігли на північ,

«У Клівленді Радек мав майстерню, в якій удосконалював свій винахід — піч на спалення спрацьованої машинної оливи. Тими його печами нагрівають парники й теплиці. При майстерні й мешкав. А містилася вона між залізничним полотном і широчезною, на вісім смуг, автомагістраллю US 80. Наче повік залежало йому на двох орієнтирах, завдяки яким давно колись дістався він пробоем на волю». **Ян Новак, 2011, Прага, Чехія.**

Дніло. Прилягав туман.

Здолали кілометрів п'ятнадцять-вісімнадцять і, якщо поліція обскочила Укро, мали б уже вискочити з оточення. Відхакувались на краю лісу. Вашек не знає як вибачався, що не стріляв. Пепа з Миланом і губи не роззявили, а Радек озвався: «Годі, Вашку! Кінь на чотириох, та й то...».

«Якось вересневої ночі — саме сатаніла колективізація — ми з Вашком, обіхавши на велосипедах кільканадцять сіл, позашилиши в колгоспних скиратах запалки. Заграва... На півнеба! У зворотній дорозі мені раз по раз спадав велосипедний ланцюг. Натягаю, аж наздоганяють нас двоє. Також з велосипедами. Заступили ними шлях: «Хто такі будете?». Большевицькі попихачі... Вашек на педалі й дав дмухача. А був же озброєний! Я одного поклав — так і вкрився велосипедом, а другий утік. Потім змальовував мене естебістам⁸. А з Вашком поклали б обох — і жодних свідків». **Цитраг Машин, Клівленд, США, 2010.**

Скрізь туман проглядало поле. Насмикали моркви. Повистягалися між ялинок (лісова шкілка для вирощування садженців) в піщаних борознах, у мокві. Хрумтіли.

Десятого жовтня, о 5:00, черговий старшина Управління поліції НДР отримав

повідомлення з Лукау: перестрілка в Укрі, маємо людські жертви. Старшина підніс брови: повстанці та й то не насмілювалися палити на захисників соціалізму...

О 5:15 міністр внутрішніх справ Віллі Штоф⁹ запровадив на північ від Укран стан бойової готовності. О 9:05 шістьсот поліцаїв утворило запобіжний цеп схід-захід, який перехоплював утікачам шлях на Берлін. О 10:00 обложили Укро. Кільце з п'ятикілометровим поперечником мало всередині свій запобіжний ланцюг.

Південну ділянку берлінської об'їзної негайно зачатували.

О 9:00 в Лукау, на засідання кризового штабу, прибув майор Курт Тречокс, який відповідав за пошук «чехословацьких злочинців», й довідався, що його обов'язки перебрав на себе генерал-майор Ріхард Домбровський. З наказу Домбровського утворили третій — з восьмисот багнетів — запобіжний цеп. На командувача операції «Укро» Домбровський призначив полковника Карла Мельмана.

За кілька годин Мельмана заступив шеф-інспектор поліції генерал-поручник Віллі Зайферт. Майор... Генерал-майор... Полковник... Генерал-поручник... Таке шарахання свідчило, що політичний провід НДР неабияк заскочений.

Колосальна операція не могла втілюватися в життя без згоди Москви. Штаб в Лукау відвідав советський полковник і схвалив ужиті заходи.

Між іншим. В операції «Укро» брало участь чимало советських вояків, але в східнонімецьких документах згадано за них побіжно. Десятки свідків твердять, що серед советчиків були жертви безсистемної — свої на своїх —

стрілянини, однак офіційні джерела про це мовчать.

З лісової шкільки плянували вийти смерком, але просікою никав поліцай. Зосталися в ялинничку. Вирушили, аж зовсім стемніло. За ялинником був шлях-гостинець з високими тополями.

Підмерзало. Тиша, як у вусі. Пахло болотом, і Вашек з надією припустив: «Чи не берлінські болота?..».

Згадка за Берлін їх зіграла.

Гостинець забирав ліворуч, на захід, і вони попростували уплинь за водою потічка, на північ. Ґрунт під ногами угинався, попадалися величезні калюжі, і вже слалася перед ними водяна гладінь з купинами. Ішли по пояс у воді, й серце їм в'яло, коли дно знічев'я западало.

Мало не в той самий час, а точніше о 20:20, за три кілометри від Укра, в селі Пельквіц, вигрібся з купи сухого картоплиння Збинек Яната. Уранці він побіг од вокзальчика не вліво, як за мить побігли Милан і Вашек, а вправо. Тим і скінчився його похід за волею. За кількадесят метрів від схованки пов'язала Збинька поліцейська чата. В Лукау визнав, що з ним ішли на Берлін Вацлав Шведа, Милан Павмер, Цтирад та Йозеф Машини. Нікого не виказав. Так між ними було намовлено: спійманий все валить на неспійманих.

...виборсавшись з болота, повиливали воду з черевиків, повіджимали шкарпетки і запрягалися, що ніколи не полізуть у трістя. Змоклі, заляклі, йдучи берегом потічка, вибралися на шлях.

Уліворуч темніло пойняте сном безгомінне село. Учувалося звідкілясь тихе, на гулящому ходу, бурмотіння моторів.

Пепа шуснув на вивідки. Вертаючи, махнув їм: назад!

Усі зійшли з гостинця вправо. Продиралися в імлі лозняком і продралися на місточок через водотічний канал, за яким був розлогий луг із запушеною морозком травною й кількома берізками. Лежав під ними обгорілий автомобільний кістяк. Посідали на той кістяк, і Пепа повів, що добувся аж на перехрестя, побачив стрілку з написом АВТОБАН, глянув тим напрямком, і мало не впав — валка вантажівок.

Усі зрозуміли: облога!

Мла поволи повставала. На часі було забиратися з луку, на якому, коли імла розвіється, їх напевно помітять. Потяглися слід-у-слід і, як на команду, зостановилися. Просто них лунали голоси, бухикання, чувся постук ґвинтівочних прикладів-кольб об затужавілу землю. За ними ж озвався дренькіт вантажівки, крик «гальт!» і постріл. Вантажівка спинилася. Як здалося їм, метрів за двадцять. У морозяному повітрі звуки сприймалися наближено, і се їх пантеличило.

Намислили повернутися на болото, де їх напевне не полюють.

Між іншим. Очеркнений генерал-поручником Віллі Зайфертом круг мав чотириста квадратних кілометрів. У нього загаяли нових і нових обложників. Курсанти поліцейських шкіль з Ашерслебену та Арнсдорфу, загін спеціального призначення з Карл-Маркс-Штадту... Чи не всіх своїх поліцаїв відрядили в зону операції «Укро» Дрезден, Ляйпциґ, Потсдам і Франкфурт-на-Одері. Деякі поліцейські старшини застерігали, що мобілізація новаків може мати поганий кінець.

Під час берлінського повстання було безліч випадків непокори і невиконання наказів. У поліції перебігали кадрові чистки, і основний її контингент у жовтні 1953-го — клясово свідомі неуки.

Поволоклися лінивим ходом до місточка, але містина виглядала інакше, ніж вони пам'ятали. Пепа твердив, що місточок має бути праворуч, і, справді, за кількасот метрів об'явився. Значить, шосейка близько. Перетнути її — то, може, й відірвуться від нагоні. Милан пропонував іти підземною протокою, а відтак і вийти поза шосейкою. Відкинули: на виході конче стовбенітиме вартовий.

Уганяли навмання, бо дорогу, яка привела їх сюди, остаточно загубили. Геть заблукали: ніч, потемок, мла... усякий загубить...

Канал перед ними мав завширшки яких десять метрів. Скидати одіж чи ні? Мокра ж умент задубіє. Порозбиралися до тіла. Вода обпікала і забивала дух. Брели з клунками над головою. Затерпали їм ноги. На березі Радек заозирався: «Парабелум! Де мій парабелум?», — та й назад, у канал. Знайшов. Парабелум лежав по той бік, біля самої води. Випав з клунку.

Плентали розгаслою риллею, аж спалахнула над ними червона ракета. Повалилися в борозну і слухали, як на шосе виплигують з кузовів поліцаї, поліцаї, поліцаї...

З поля — на путівець і почимчикували не знати куди. Чимчикувавши, надумали відсидітися в якомусь селі. Скільки триватиме облога? Хай три дні... Та де те село?

Жага палила — нема спасу. Убачивши ставок, мимоволі придали ходи в ноги.

Витолочене ратицями тирло... Вода тхнула гноївкою. Пили з долонь. Пили, аж стогнали. Ну, а коли тирло, то й село має бути недалечко.

Село, тихе й темне, називалося Райхвальде.

Підвернули на чиєсь обійстя, і Вашек налетів на бідон з молоком. Відхлебнули потрошку. Милан завбачливо стер пальцем ободочок відстояного молока. У дворі, як звичайно, була клуня, а в клуні, як звичайно, солома. Закопалися. Холод пронизував, солом'яна порохнява виїдала очі. Вони послули.

РАЙХВАЛЬДЕ-ВАЛЬДОВ

У ніч проти 11. 10. штаб операції «Укро» дістав від чехословацької StB установочні дані на розшукуваних: Вацлав Шведа: вік — 30, ріст — 172, вага — 65, волосся — чорне, очі — карі, одяг — темносірі штани, спортивний піджак, коричневі кеди. Цтирад Машин: вік — 22, ріст — 180, волосся — русяве, очі — блакитні, одяг — сірий костюм і коричневі черевики. Йозеф Машин: вік — 20, ріст — 175, волосся — каштанове, очі — блакитні, одяг — сірий. Милан Павмер: вік — 21, ріст — 175, вага — 65, волосся — чорне, очі — карі, одяг — коричневий.

Здосвіта поліція прочісувала Райхвальде. Нишпорили по садках та городках, але в хати, на подвір'я не лізли. По обіді з кінця в кінець села їздило авто з голосником.

Лежали на соломі, під даховим віконечком, слухали. Волосся, очі, вага... Хто

бачив таких, мусить негайно завітати поліцію. За переховування бандитів — відповідальність згідно законів соціалістичної батьківщини. Голос то віддалявся, то наближався: «Увага! Увага!». Невесело посміялися: з Радка став у німців Чтирад, а з Милана — Бавмер.

До вечора не злазили. Перемовлялися, переганяли думки. Пристали на думку, що справи геть кепські. Або постріляють їх, або самі постріляються. «Пепо, — сказав Милан, — не маю чим. Тож зробиш мені таку останню ласку...» — «Гаразд, Миланку», — відказав Пепа.

Радек зліз долу: «Пошастаю в городі...». Прочинив ворота, кинув оком на хату: чи полягали? ... і два зеленкуваті вогники з-під хати, і глухе гарчання. Пес! Ох, курва... Вашек його втішив: «Уночі ніяких псів не було. Почекаєм...». Мав рацію. Близько одинадцятої пса взяли до хати.

Усі нишком викралися з клуні. Городик межував із сусідськими, і вони то там, то там понависмикували моркви, притрусивши ямки землею, надерли зелених приморожених помідорів. Підібрали пляшку, набрали води. Колодязний важіль скреготав, аж нило в зубах, тож крутили ним помалу-помалу.

Таких ночей збігло п'ять.

Вибіралося по злиденний спожиток, по воду. Далеко городами не заходили. Боялися, наскочити на сторожів: поліція наказала селянами пильнувати вночі кожну скирту, кожен сарай.

Убивали час на соломі. З дворових балачок довідалися, що замешкали на вдовиному обійсті. Мала вдова сина-підлітка і двох маленьких дочок. З ними щоранку заходила до клуні —

насікти коровам соломи. Дівчатка, узявшись за корбу, крутили колесо січкарні.

13. 10. Віллі Зайферт накреслив на мапі нове внутрішнє коло, посувавши його центр на північ від Укра. О 9:00 в той круг увійшло велике поліцейське з'єднання і 120 псів-шукачів. Поза сімсот поліцаїв просувалося на північ, а вісімсот — на схід. Відстань між бійцями становила вісім-десять метрів. Сім годин марної гонитви...

Однак Зайферт був певен, що чехи з кільця не вишмигнули, і на 14. 10. намітив облаву в невеличкому трикутнику, в який лягло і Райхвальде. Та «пошастило» поліцаям у Піцшені. Коли їхній цеп підступав до вівчарні, з неї вибігло і заховалося в лісі трое чоловіків. Відзвітували штабу, що чехів знайдено. Ліс оточили, але... Виявилось, чабарня правила злодіям за кишлю.

15. 10. в околицях Лібесдорфу чата відшукала сліди кількох осіб, які йшли від річки Даме. Пес нанюхав і людський кал з крихтами сирої картоплі. Хто б міг таке їсти? Виголоднілі чехи! Обложили всі шляхи, всі лісові стежини... Колодилися десять годин, а то були сліди й кал учорашніх поліцаїв.

Берлін наказав згорнути операцію «Укро».

Під охороною дев'ятисот багнетів залишалася тільки південна ділянка берлінської об'їзної.

16. 10. 53.

Уночі боївка мала піти з клуні, а вдень Милан, лежачи біля віконечка, наслухав голоси — жіночий і чоловічий. Зненацька замахав на Вашка: повзи-но

сюди... «Якийсь старий, — висвітлив Вашек, — сказав нашій вдові, що має вона в клуні бандитів. Пішов заявляти».

Оце штука! Чи не тиждень відсиджуватися і... даремні заходи. Утім, не панікуймо. Поліція на мечику не літає. А може, Вашек не так зрозумів?

Зарипіли ворота, захилиталася драбина, і... глянуло на них удовине обличчя.

«... злізла я аж нагору, відгорнула оберемок солами і побачила три голови. Три голови, більш нічого... Скотилася й чимдуж утікала до хати, а він уже йшов за мною, з пістолем». **Ванга Луман. Поліцейський протокол від 16. 10. 53. Райхвальде, НДР.**

Жінка заломлювала руки: «Не вбивайте, я не винна... Чоловік загинув на війні, троє діточок...». Стояв біля неї хлопчик. Вашек спитав: «Пані, тільки по правді, той старий пішов нас виказати?». Притакнула: «Бачив уночі на своїм городі. Не баріться, тікайте... Вальтер вас проведе».

У клуні Вашек сказав: «Виглядає, каюк нам, але та пані, здається, совісна...». Увійшли в хату. Німкеня накраяла хліба. Кожному — по два кусні із смальцем, і хлопчик повів їх городами в ліс.

«Було мені дванадцять, коли чехи в нашій клуні ховалися. Хотів я їх провести якнайдалі. Цікаво ж бо: хто такі, що їх уся поліція лякається? Та той, що говорив німецькою, мене все завертав: «Біжи до мамки, біжи...». Маму того ж дня взяли на допит і довго ще викликали. Недужала, а вони їй одно торочили: «Признайся, що передержувала чеських бандитів...». Плакала по ночах у подушку, щоб ми, діти, не чули. А багато хто з селян

вовком поглядав на нашу сім'ю». **Вальтер Луман, 2000, Райхвальде, Німеччина.**

О 15:35 поліції в Котбусі сповістили з Райхвальде: «Чехи на обійсті Ванди Луман...». Старшина, який сидів на телефоні, запалився. Самі йдуть в руки! Покликав помічника. Перевірили пістолі, нап'яли плащі, взяли службове БМВ. Слідом затарахкав мотоцикл з автоматником.

Побажавши чехам удачі, хлопчик побіг назад, а вони, не спускаючи ока з лісу і дожовуючи мазанки, перебрели потічок, минули поле з кількома людьми, луг, на якому випасалися корови, і почвалані битим шляхом.

Світ їм не в радість, бо голод їх знесилив, сльозили приривчаєні до темряви очі. Чвалані. Радек з Вашком понад рівчаком, а Пепа з Миланом, дещо відбившись від них, попід кущами. Усі раз-по-раз оглядалися.

«Німці!», — покликнув Милан.

Від села котило, збиваючи куряву, БМВ. Сіпнулися було в поле і зараз же назад: ноги в'язнули в піску. Та БМВ насідало, і вони таки метнулися в поле.

Легковичка загальмувала, вискочило з неї двоє в плащах, помчали наздогін: «Стій! Стій!». Засвистіли кулі. Милан, Пепа і Вашек, упередивши Радка, гулькнули в підлісок.

«Добіг з останніх сил, і втома повалила мене в ожиніві хащі. Шпичаки рвали одяг, впивалися в тіло, й годі було з них видряпатися. Висів в ожині, як лантух, і гонителі могли мене запросто розстріляти. Та вони в гущавині не полізли. Сяк-так видобувся з ожини. Був уже у правжньому лісі.

Хотів гукнути Пепу, та спромігся лише розтулити уста. Червоні круги полетіли перед очима. Очунявши, пройшов трохи далі й здибав брата з Миланом. Сиділи під березами». **Цтираг Машин, 2010, Клівленд, США.**

Під березами порішили іти на північ лісами, які, сказала їм німкеня в Райхвальде, стеляться аж до самого Берліну. Та ниньки найбільше турбувало їх те, що ніч мала запасти аж за дві години.

З лісу виходили глибоченьким, зарослим комишем ровом. А з поля якраз у ліс правував мотоцикліст. Колеса буксували в піску. Розвернувшись, помітив чотири постаті, що переходили через шлях. Скоро й він був на шляху. Обіпер мотоцикла об дерево, скинув з плеча автомат...

«Петляйте! Петляйте!», — кричав Милан. Та ніхто, крім нього, не петляв. Нелюдська втома обернулася на байдужість: куля — то й куля... Неслися широчезним ланом і, клянучи пісок, ускочили в сосновий ліс.

Лівобіч, за яких десять ступнів, був дім з мансардою. З подвір'я, тримаючись за штахетник, дивився на них чоловік в окулярах. Радек, спомаливши біг, окрикнув його: «Берлін?!». Чоловік показав: «Туди!».

«Моя лісничівка як була, так і є за вісімсот метрів на південь од Вальдова. Того дня сидів я за письмовим столом, коли зчинилася стрілянина. Вийшов у двір, а вони вже бігли. Чехи! Я зразу здогадався, бо тільки за них усі й балакали. На Берлін? То ж я їх і спрямував. Уболівав за тих хлопців... Утік би й сам на Захід, та мав тут старих батьків». **Рудольф Рюс, 2005, Вальдов, Німеччина.**

Був то лісовий острівець, але за ним (вони завважили із шляху) розпізнавався зелений масив. Голий терен між лісочком й тим масивом аж комашився поліцаями.

Заховалися у високій траві, в чагарнику, під крайніми соснами. Зайняли кругову оборону. З того кінця, де вони ускочили в лісочок, почувлися команди, поміж деревами замаячили чорні шинелі. Сунули лавою й стріляли у все, що бачили очі. Вашек з пістолем в руці, підвівшись навколішки, спостерігав.

Радек видивлявся на поле, обирав ціль. Просто нього, метрів за п'ятдесят, стояв з бійцями офіцер. Курили й точили баяндраси. Таким пострілом себе викаже. Повів очима вліво, подалі від своєї схованки: поліцай, спираючись на гвинтівку, вдивлявся у лісочок. Радек утопив лікті в пісок, певніше вклав праву руку з парабелумом у долоню лівої...

Постріл розчинився в безладній пальбі. Поліцай з гвинтівкою упав снопом.

Між іншим. У східнонімецьких документах мовиться, що застреленим був старшина Мартін Леман, але Цтираг Машин спростовував таке твердження, посилаючись на незгідність між патологоанатомічним протоколом й тим, куди влучила його куля. Цілком можливо, що Лемана застрелили свої. У хаотичній операції «Укро» випадкових смертей було аж задосить. Пізнього вечора 16. 10. авто старшого радника поліції Герберта Гофмана в'їхало в зону обстрілу. Гофман, висівши з кабінки, викрикнув: «Не стріляти! Поліція!». Та був він у штатському... Загибель Гофмана також припили чехам.

А стрілянина за спиною ближчала й ближчала. Радек напівозирнувся і вгледів зляканого поліцай. Скам'янів перед сосною, за якою — правицю з пістолем викинуто вперед — лежав Пепа.

«Обпекла мене думка: та невже ж обидва під сими соснами і поляжемо? А мати? Як то їй буде? Утискався лицем в пісок, і раптом збігло на спогад, що вона одразу після большевицького перевороту відвідала була ворожку. Ворожила та і на мене. Сказала, що важу головою, що скуштую тертого хрину та свого доб'юся, хоч і йтиму по трупах. А найголовніше, казала, доживу до сивого волосу! Отже, не все втрачено...». *Цитрад Машин, 2010, Клівленд, США.*

Кулі висвистували понад їхніми головами. На голови сипалися збиті кулями гілочки.

Лава підійшла впритул.

Диво дивне, що їх ніхто не виявив...

Пепа мулявся: як стрілятися... У рот? У скроню? І згадав: Милан! Зашепотів: «Миланку, Миланку... На часі?», — й підніс вальтер. «Зачекай трошки», — так само пошепки відповів Милан.

Ні звідси ні звідти набігли пси. Шамоталися, обнюхувли, стрибали на них і причмелені ляскою стрільбою не подавали голосу. Почувши, як з лісу кличуть їх собачники, кинулися прожогом.

Радек збагнув: скінчився лісок, а тим і вщухла стрільба, інак могли побити тих, що отаборилися в полі. Напевне сподівалися, що вони не здержать лютого вогню й тікатимуть світ-заочі.

Міняв обойму, і випав з неї набій. Шукав за ним у траві, коли зауважив, що з правого боку повільно, з пістолем напоготові, іде задивлений в чагарник поліцай.

Минувши кущі закричав своїм, в поле: «Усе чисто! Нікого!». Віддалявся. Був за двадцять п'ять-тридцять метрів. Радек улучив йому поміж лопаток. Упав і не скрикнув.

«Радку, Радку, Вашка поранено». Пепа... Ніхто з них не мав змоги допомогти. Чекали, аж спізніє.

А в полі, зчинилася метушня. «У лаві збірка! Вперед!». Лава ані руш. «Вперед!», — що є духу сіпав офіцер. Озався котрийсь поліцай: «Двох мертвих уже маємо. Перти в лоб — то є чисте самогубство. Підвезуть кулемети, і вранці їх викуримо».

Лава розсипалася. Помалу сутеніло.

Під'їхали вантажівки і розосередилося по крайці поля. У кузовах зенітні кулемети на високих турелях. Увімкнули прожектори. Та гущини світло не пробивало, і вони тісно скупилися біля Вашка. Куля увійшла в зап'ясток і вийшла під ліктем. Утратив багато крові й ледь ворухив язиком. Милан витяг з кишені галстука, перев'язав Вашкові руку.

Споночіло. Упевнилися, що атака не плянується. Перекидалися словами. Як не крути, а виходило, що попалися в матню і небавом стринуться на небесах. «Нехай, — сказав Пепа, — але большевицька сволота нас з Радком на шибениці не побачить. Се вже точно!». Милан утішався тим, що з батьками залишиться його молодший брат — Зденек.

Попросили один в одного пробачення за неумисні кривди.

Чекати приречено на смерть? Ні, хай заб'ють у бою... Радек виповз на самісінький краєчок лісового острівця, зсунувся у водомий, а за ним і Пепа з Миланом. Облога, нема мови, тісна, та має ж і в ній бути вилазка. Засліплені світлом, такої

не виявили, але погодилися на тому, що вночі підуть пробоем. У сутки, в тісний лаз між двох вантажівок. Ніч — то їхня остання надія. Удень перестріляють, мов куріпок. Спитали Вашка, чи зможе іти з ними. Сказав, що спробує, й віддав Миланові «чезку».

Між іншим. Шведи на німців не таланило. З початком займаницини хотів воювати в чехословацьких частинах, які закладалися у Франції, а знайшовся, коли спіймали, в німецькій в'язниці. Утік. Дістався аж до Швейцарії, але швайцарці видали його німцям. Суд — і п'ятнадцять років таборів. Звільнився у квітні 45-го. У жовтні 53-го німці видадуть його Чехословаччині. На страту.

По півночі, у водомії, обстежили зброю, і коли світло відбігло їхньої хованки, Радек неголосно наказав: «Гайда!». Рвонули щодуху, але тишком. Вантажівок! Пепа стрелив у відчинену кабінку, Милан на кузов. Двадцять метрів — і їх поглинула тьма.

За кілька секунд поліцаї оговталися. Залунали команди, загуляли піщаним полем прожектори, загукав кулемет. Аж гульк — промінь намацав посеред поля Пепу, Милана й Радка. Вони кинулися вривнобіч. У небо полетіли ракети.

«Ніхто з нас, звичайно, й гадки не мав, що перед лісом є глибокий рів. У нього ми й попадали. Падаючи, я через когось перечепився. Не встиг і подумати, хто то є, бо куля з «чезки» вискнула аж так близько, що я щокою відчув її тепло. Мало сам себе не застрелив. А на краю рову лежав Вашек. Як він спромігся пробігти, випередивши нас, сто п'ятдесят метрів, я й досі не можу втямити...».

Милан Павмер, 2009, Погебраги, Чехія.

Пепа з Миланом потягли Вашка в ліс, та далеко не зайшли: вибилися з моці.

Вашек просив залишити йому пістоль. Казав, що в разі чого затримає переслідувачів. Вони ж знали напевне, що вночі ніхто в ліс не поткнеться.

Пепа значливо спитав: «То ти сам... чи як?». Вашек відповів, що, може, якось відкараскається від смерти, може, люди добрі допоможуть... «За Людмилку подбайте, за дітей...». Пообіцяли. Прощаючись, поцілували його в чоло.

Заглибилися в ліс. Не оглядалися.

«Ох, паскудно ж було на душі, як покидали ми Вашка. Та за таке було домовлено ще вдома: поранять — застаєшся сам на сам із своєю долею. Інак не виходило. Вашек, на відміну від нас, був отцем сімейства. Двійко діточок — семилітня Ліда і на три роки молодший Радослав. Славну дівчину мав за жінку. Я перед чотирма роками зустрічався з Лідою. Викапана Людмила. Перепросив у неї за той нічний ліс у Вальдові. Та не певен, що знайшов саме ті слова. Намагався, щоб воно їй не боліло, але не певен, не певен...». **Милан Павмер, 2005, Вальдов, Німеччина.**

17. 10. 53

Пригадували, який сьогодні день, і не могли пригадати. Аж Радек миркнув: «Сімнадцяте! Перед тижнем стеряли Збиню». Перейшли містком через каналу із затхлою водою, вийшли на лісовий путівець, спробували бігти по-індіянськи, та нічого з того не вийшло.

Далі брели, спотикаючись, буряковищем. Буряків ніхто не вибрав. Виплутувалися з гички, коли звідусюди заревли сирени.

На півночі, на сході, на заході засвітилися села. По всіх шляхах рухалися валки вантажівок. Нічне повітря аж двигтіло від гудіння моторів, й годі було втямити, чи їдуть кудись, чи висадять поліцаїв на шосе, яке відділяло се поле від великих берлінських лісів.

Мусили знати, що коїться на шосе. У Радка рипотіли черевики. Скинув і прив'язав до пояса. Шосейка була вже за п'ятнадцять-двадцять метрів, коли брязкнула кулеметна стрічка: «Стій! Хто там?». Пепа бахнув наосліп. Шосейка ожила. Били з гвинтівок, з автоматів, з кулеметів. Били по них, а вони мчали назад.

З-під ялинок підліску бачили, як поліцаї підібрали щось, як розглядають у темряві. Радек узувався, а черевик при поясі був один. Другий, коли біг, зрізало кулею. Німці його знайшли.

Поклали закопатися в землю. Напоумили їх бурти зрізаного гілля, під якими можна було сховатися. Пепа вигрібав пісок, а Милан з Радком висипали його на сусідні бурти. Викопали лігво.

Пепа присів осторонь, справив нужду й витерся трамвайним квиточком.

Удвох з Миланом, лежачи навзнаки, вказали в лігво. Тривало їм то півгодини, бо відтрусували чи обламували провислі гілки. Радек поліз назадгузь, і вони помалу втягували його за ноги. Він і затулив лаз гілляччям.

Десь близенько нема-нема та й озивалися постріли, а звіддалік — то з того, то з того боку — лунали автоматні черги. Схоже було, що терен поділено на ділянки і поліція їх прочісує.

17. 10. Віллі Зайферт довідався, що чехи укриваються на північний захід від

села Вальдов. Тамтешні поліцейські підрозділи було посилено, а на шосе вислали кількасот советчиків.

На найближчих станціях не зупинялися потяги. З поближких сіл, як і з самого Вальдова, не можна було ані вийти, ані ввійти. Панцерники котилися полями, вкочувалися в ліси, а слідом ішли й смалили на галай-балай недосвідчені новаци.

Між іншим. Поліція НДР мала советські панцеровані автомобілі БА-64 — легкі, малогабаритні, рухливі, які під час війни неабияк зарекомендували себе в десантних та розвідувальних операціях. Надто коли останні відбувалися на лісисто-болотистому терені. Усе, таким чином, вернулося на круги своя: у серпні 1941-го советські конструктори скопіювали схему трофейного панцерника Sd Kfz 221, на основі якого і постав БА-64.

У лігвищі не годні були ані поворушитися. Час визначали за харчуванням поліцаїв: поснідали, попили кави, а ось уже й пообідали... Гуляшем! Вітерець віяв од кухні, й вони глтали голодну слину.

Чули голоси, бряжання казанків, певні були, що німців мають під боком, але не могли вбагнути, як близько, а тому й не вилазили.

Згадували на Вашка й жаліли, що ані сам не застрелився, ані вони його не застрелили. Шибениці не уникне, а поки на неї чекатиме, пізнає по чім ківш лиха. За пусто-дурно терпітиме муку. Чи викаже їхніх помічників? Може, й так.

Між іншим. Радек два роки сидів в уранових копальнях з політичними в'язнями й наслухався за тортури в StB. Куди твоє Гестапо! А Вацлава Шведа поліція

знайшла 17. 10, близько 14:00, неподалік вальдовського цвинтаря. У Бранденбургу його обстежили і взяли на допит, який тривав дванадцять годин. Розповів усе, що знав про діяльність боївки Машиних. 13. 05. 54. Вацлава Шведа й Збинька Янату передали в Берліні представникам чехословацького міністерства внутрішніх справ. Передача відбулася під умовою, що в Чехословаччині обох буде засуджено на кару смерті.

«Вашек пристав до нас, коли мене ув'язнили. З Пефиком залишалися Милан Павмер і Збинець Яната. Усі троє відчайдухи, але заповзятливості їм бракувало. У Ваша ж вона була через край. На большевиків, на їхню клятву владу приском сипав, та, на жаль, розсупонував язика з ким не прийдеться. Багатьох наших спільників StB взяла через його язикатість. Я ніколи й нічого Вашкові на карб не ставив і не ставлю. Мав таку вдачу чоловік. Вихваляка, балакун. Нема ради...». **Цитраг Машин, 2010, Клівленд, США.**

18. 10. 1953

Світанок із запахом кави, з командирськими окликами, з хруском сухого гілля, і хруск той ближчав, ближчав...

Вони подумали в одно: «Амба!». Наготовили пістолі. Пошепки збалакалися: стріляти, аж їх напевне викриють, й поділили набої.

Вахмістр погейкував: «Фріце, Гансе... Ламаєте лаву! Курте, приспіш крок!». А потім: «галт!», і заходився вирівнювати цеп.

За хвилину були вже біля бургтів. На їхній бургт зіскочив поліцай. Пепа з Миланом бачили підковки його чобіт. Інший спробував висмикувати з бурту

гілки, та злежане й щільно переплетене віття не давалося.

«Командире! — докинув слово вахмістр. — Порозстрілюймо ті всі кучугури, та й по крику...».

Вони пошепталися: «Ранять — не стогнати...». Затаївши дух, лічили секунди: ось-ось, ось-ось...

Командир зволікав з наказом.

Аж раптом хтось заверещав: «Знайшов! Знайшов!».

«Знайшли Пепикове лайно, а з ним і празький трамвайний квиточок. Миттю забули за бурти і висловлювали свої міркування з приводу знахідки. Доходили висновку, що хтось з нас недужає на швидку Настю, чи то пак — свистуху. А ми впевнилися, що deus ex machina неабиякий насмішник. Упевнилися, що відтепер житимем у борг». **Цитраг Машин, 2010, Клівленд, США.**

Голоси слабшали, затихали. У лігві ніхто не озвався і словом. Оступіло мовчали. Радек наставився було вихилити голову, огледітися та тут-таки й подався назад. Там, куди пішов цеп, вибухнула скажена стрілянина. «Бодай би ви, гади, сами себе постріляли», — знехотя згомів Милан.

У перебігові «лукауської війни» німецькі поліцаї й москалі били по своїх скрізь і всюди. Таких випадків, як із Гербертом Гофманом було чимало.

«Набоїв не жаліли й лупили по чім припало, а з сього й дурні смерті. У пам'ятку мені, як збивалися ми в лаву на лісовій галявині. Комусь звиділась людська постать поза кущами, він і вгатив. А що стріляв уперше в житті, то в момент пострілу і в руках не вдержав важкої «естеґачки». Улучив

у товарища. Наповал! Або інша оказія. Полаявся наш вояк Александер Штрайх з вахмістром. Узялися за барки, впали. А тут, як на те, незнайомий старшина: чеський бандит напав на вахмістра... За кубуру – і нема Штрайха. А Рольф Шмідт? А Зігфрід Говман? Обидва загинули від куль своїх же камратів. Гайнц Шункель... Того з дурного розуму вбили советчики». **Вернер Ілліґ, учасник операції «Укро», 2000, Лукау, Німеччина.**

Між іншим. З «естегачки» (Sturmgewehr 44) стріляли і як з клясичної гвинтівки, і як з автомата — чергами. У магазині мала тридцять набоїв калібру 7,92 мм. Важила шість кілограмів. Набагато перевершувала кулемет-пістолі дальністю прицільної стрільби, оскільки мала потужніший і з кращою балістикою проміжний, а не пістольний, як кулемет-пістолі, набій. Конструктором «естегачки» був Гуґо Шмайсер. З його концепції повною мірою скористався Калашников, «винаходячи» славетного «калаша» (АК-47). Останній був удосконаленою «естегачкою», і вдосконалював її, скоріше за все, сам Шмайсер, який в 1946–52-му перебував у советському полоні. Він не залишив по собі споминів, але часто повторював, що росіяни вдавалися за його поміччю.

Німці не спромоглися налагодити надійного зв'язку між поліцейськими з'єднаннями і вкрай погано узгоджували їхні дії. Відтак з-поміж вояцтва шугали найхімерніші плітки: вісьмох поцілили просто в серце... .. зняли з сідла мотоцикліста, який мчав на повну пару... .. по зуби озброєні...

Уранці 18. 10. сімдесят поліцаїв удруге обширювало Вальдов. Трусили хати

й клуні. Заглядали попід ліжка, під сінники, витягали немовлят з колисок.

У клуні заходили попаски.

«Боялися лізти аж на верхотуру, а тож примушували мого чоловіка. Він їм як ножом відрівав: «За дурня мене маєте? Самі й лізьте!». Ну, котрийсь сміліший вискочив на драбину, покритив головою сюди-туди та мерщій і назад». **Гретхен Бауер, 2005, Вальдов, Німеччина.**

Увечері на штабній нараді в Лукау наважили, що дальшого дня вальдовський терен, поділивши його на менші ділянки, обшукають утрете.

19. 10. 1953

Ніч випала імлиста, морозяна. Лежали у вологому піску наче в льодяній могилі. Не мали ні плащів, ні светрів, і лютий холод проймав їх аж до кісток. Не мали ні компаса, ні годинника, не мали поняття, за скільки кілометрів Берлін, і не мали поняття, де вони є. Зрозуміли, що настав день, коли паморозь, якою вночі взялося гілля, почала підтавати.

Крижана вода падала Пепі й Миланові на обличчя, а їм годі було бодай на ніготь ухилитися від тої катівської капанини. Радек не чув пальців на босій нозі і полохався: чи бува не відморозив? Терпіли муку з мук, та не промайнуло і через думку нікому виткнутись із схованки. У лісі напевно позашишалися чати, шо-сейкою сунули вантажівки, де-де гриміли постріли... Мусили чекати на кінець облоги.

Того дня генерал-майор Ріхард Домбровський доповів міністрові внутрішніх справ Віллі Штофу, що чехи

не спромоглися вийти з оточення і що він та підпорядковане йому вояцтво докладає зусиль, унеможливаючи злочинцям дістатися до Берліну.

У самому Берліні поліція не мала спину, хапавши непевних осіб. Неохайно вбраний — а йди-но сюди! Непоголений — документи! Ламана німецька — поїхали з нами!

Чоловік з чужинецькою вимовою, який доводив, що мусить відвідати родичів у Західньому Берліні, нічого не довів, бо мав на голові берет, а в кишені компас. За вказівкою Домбровського бідолагу негайно приставили в Лукау.

Чеського інженера, який працював у Карл-Маркс-Штадті, а до Берліну приїхав оглянути пам'ятки, тримали під замком, хоча чеський завод «Шкода» і потвердив законність його відрядження. У штабному журналі записано: «На підставі інструкцій советських товаришів згадану особу арештовано».

Вивчивши несподівано багатющу статистику затримань і арештів, берлінське Управління поліції само себе запевнило, що клясовий ворог відвертаючи увагу від чехів, масово закидає в НДР своїх агентів.

Газети за «лукауську війну» не захопилися ні словом. Жували жуйку: безкорислива поміч советських братів (танки на берлінських вулицях), звияжний клясовий бій (повстання придушено), вдячність населення соціалістичній владі за «новий курс» (у крамниці «викинути» м'ясо та масло).

«Ох, падло...», — застогнав Милан. Пєпа повів на нього очима: «Словами блудиш?» — «Кий чорт! — відказав той. — Живіт схопило... снаги не стає...».

Лаючись крізь зуби і мало не вивертаючи рук із суглобів, Радек з Пєпою взяли вигрібати пісок з-під Милана, готуючи виходок. Та куди більших зусиль коштувало стягти з нього штани. А як упаскудився, загорнули ямку піском.

Вимучені, заляклі, виголоднілі (три дні й крихти не було в устах), всі впали у важкий напівсон.

Уночі морозок на гіллі мерехтів то сріблястими, то червоними, то зеленими виблисками. Німці з доброго дива освітлювали вальдовський окіл сотнями ракет.

20. 10. 1953

Котбуський «Лужицький огляд» оприлюднив брехливу від початку й до кінця заяву земельної поліції, яку пізніше перебрали столичні газети. У заяві мовилося: «Десятого жовтня з наказу закордонних та західноберлінських шпигунських осередків до Німецької Демократичної Республіки продісталися озброєні фашистські терористи, мета яких — чинити в нашій країні диверсії та вбивства. Задля спокою населення поліція вжила всіх можливих заходів й ліквідує рештки терористичної банди».

У Котбусі, головному місті землі «Бранденбург», урочисто ховали загиблих поліцаїв. Знамена наполовину спущено, всі заводи стоять, усі крамниці зачинено. Біля кожної труни почесна варта. На чолі жалобної ходи прапороносці.

«Лужицький огляд» закликав городян узяти участь в «могутній демонстрації, яка примусить ворогів соціалізму труситися від страху». Ватажок котбуських

большевиків голосив над відкритими могилами: «Убивство наших товаришів не є нагодою. Зазнавши поразки, фашистські заколотники намагаються домогтися свого в інший спосіб...».

Пізнього вечора у вальдовському лісі залягла тиша, й вони зважили пороззиратися довкола. Вилазили помалу-малу. Збігла година, а може, й більше, заки побачили, як пливе місяць по небі. Ноги їх не держали, світ їм ішов округи і в очач літали зелені й жовті метелики.

У лісовій шкільці впевнилися, що Пепине лайно зникло. «Узяли на незабудь, — з'ехидничав Радек. — Пишайся, Пепо!». Усі загігикали. «Цитьте! — сказав Милан, прислухаючись. — Село близько... Корови мукають».

Село — можливий прихисток, і вони побрели мов ті сновиди. Набрели на височенькі копиці ялинових лап, на скирту, що стояла якраз між лісом і селом. Страх як потягло закопатися в сіно, та неподалік лежав путівець — небезпечно. Шосте чуття підказало їм, що небезпечно і в село їти утрюх. Повернулися до лісу, та Радкові нетерпеливилось...

«Поволочився... Права нога в черевіку, а на лівій дірява шкарпетка. Якби злапали, мав казати, що ховалися в колодязі, а де — не маю зеленого поняття. Так між нами було домовлено, щоб Пеп з Миланом устигли забратися. Відійшов від них метрів на сто і заліг: на путівці буксувала в піску вантажівка. Кілька чоловіків її виштовхувало. Упоралися, аж зїхала з шосе інша й витягла застряглу тросом. А я все чекав. Потім перейшов невеличкий гайок і вийшов на городи. Понабирав у пазуху моркви, дрібних і твердих навіть не капустин, а храбузу... А в село не пішов: підозрілим

видалося мені село. Схоже було на те, що там військовий табір. Пеп з Миланом уже психували, лялися: «Ходив, як за море срати». **Цитраг Машин, 1959, Маями, США.**

Заглиблюючись у ліс, вибивали зубами — й ця ніч була морозяна. Незчулись, як стали перед ялиновим копицями. Помітили, що якесь пробувало їх порозкидати. Поліція, звісно! Тож вона тут більше не об'явиться. Запахалися під копички і (хоч і сколоті глищею) богували — тепло! Перекуняли ніч, а засвітла були вже в бурті.

21. 10. 1953

Під впливом урочистого похорону десятеро східноберлінських, озброєних автоматами й карабінами, поліцаїв вдерлося в англійський сектор і гнало по чужій землі західноберлінських, вигукуючи: «Убивці! Ми з вами поквітаємось за Котбус!». Сутичка закінчилася тим, що західні зачинилися у вартівні, а східні пішли геть, жалкуючи, що не захопили заложників.

З рання до смеркання сіялась уїдлива осіння мжичка. Лежати і то недвижно, годинами, в мокрому студеному піску ставало нестерпно. Викидаючи геть з голови невеселі думки, перемовлялися. Як добре було б отсе вчинитися з-поміж ді-пі, в ліжку, під укривалом, виспатися вволю та наїстися до відброду. «Сиру із сметаною», — снів Милан.

Між іншим. По Другій світовій війні в багатьох містах Австрії та Західної Німеччини існували табори переміщених осіб (англ. Displaced Persons, скорочено — DP), в яких мешкало близько

двох мільйонів утікачів з країн Східної та Південно-Східної Європи — в тому числі й двісті тисяч українців. Після лютого 1948-го, коли владу в Чехословаччині захопили більшовики, поставали переміщеними тисячі чехів та словаків. Машина знала за їхнє життя з чуток і, зрозуміла річ, бачили його в рожевому світлі. Було ж воно, як посвідчив у своїй «Плянети Ді-Пі» Улас Самчук, не з медом.

Снили й військом. Радек казав, що подається в десантники, а Пепа з Миланом воліли літати. На «сейбрах».

Між іншим. «Сейбр» (англ. *sabre* — шабля) — американський реактивний винищувач Ф-86, який улавився в боях Корейської війни (1950–53), міряючись силою із советськими літаками МіГ-15. Мав у порівнянні з ними велику перевагу в бою на малих висотах, а найголовніше — мав радіолокаційний мірник, який уможлиблював непомилну стрільбу.

Замарилися аж так, що почали обговорювати Вашкове та Збинькове звільнення. А чому ні? Переконають американців, щоб викинули їх з літака над Чехією... А вдома вони вже дадуть собі раду. Та й упали з неба: де Збиня? де Вашек? Чи живі?

«**Запитання:** Поясніть, з якою метою ви, Вацлав Шведа, направлялися в Західній Берлін і далі — в Західню Німеччину? **Відповідь:** Я хотів замешкати там, де умови матеріяльного існування є ліпші, ніж у Чехословаччині, в якій ніхто з нас не мав ні копійки. Ми намічали, що спочатку оселимось у котромусь з таборів Ді-Пі, в яких, казав Цтирад Машин, нас харчуватимуть безплатно. Справжня причина моєї втечі аж ніяк не політична. Життя в ЧСР мене не влаштовувало лише тому, що я не міг прогудувати своєї сім'ї.

Запитання: Поясніть докладно, з якою метою направлялися в Західній Берлін і далі — в Західню Німеччину ваші товариші? **Відповідь:** Здається, Цтирад Машин має в Західній Німеччині знайомих, але напевне не знаю. Він, як і я, сподівався поліпшити своє матеріяльне становище. Те саме можу сказати і за Йозефа Машина, і за Янату, і за Павмера. Ми ні в якому разі не збиралися шкочити за кордоном соціалістичній Чехословаччині. **Запитання:** Якщо вам ішлося тільки про заробітки, то яким чином ви стали членом банди, озброєної пістолями, хлороформом, удавками? **Відповідь:** Я не бандит і мені муляло, що мої товариші мають у себе ті всі речі, та я вважав, що то з молодости, через нерозум. **Запитання:** Чому ж ви, який на десять років старший і який вважав, що ношення пістоля то є нерозум, не тільки не запобігли скоєнню злочинів вашими товаришами, а ще й самі ті злочини коїли? **Відповідь:** Я був змушений або накладати з ними, або піти від них. Я засадничо був проти всякого бешкету, а після того, що сталося в Укра, остаточно зрозумів, що нам не по дорозі, але забракло мені духу покинути їх». **Поліцейський протокол від 18. 10. 53. Бранденбург, НДР.**

Стемніло, і хляпавка припишкла. А поки вилазили із знавіснілої схованки, вже й спочило. Подалися на узлісся — обдивитися та вслухатись у ніч. Радек пішов по ту недостиглу капусту, що зветься вона храбузом, і приніс дві маленькі голівки. «Дивно, — сказав Милан. — Ні лялечки. Тиша...».

Спали знов упівкою і знов у ялинкових копичках, усередині яких — хоч і вшкварив уночі дощ — було сухо. У світанковій імлі перенеслись, як і вчора, до ненависного лігвища.

Вирубка з буртами була вже поза межами тої ділянки, яку перешукувала

поліція (від хатинки Рудольфа Рюса аж по ліс, що лежав на північ од Вальдова). А з сього й тиша, а з сього й ні лялечки...

Велику підозру викликала Рюсова лісничівка. Поліція трусила її увесьде-нечки і, як виявилось, дарма.

22. 10. 1953

Саме вони, дурні надії, примусили генерал-поручника Віллі Зайферта змінити тактику затримання втікачів. Він наказав зменшити число обмундированих поліцаїв, відкликати з лісів чати, полишивши варту на шосейках. З Вальдовщини було виведено поліцейські загони. Се все мало показати чехам, що небезпека минулася.

Вибравшись темно-сизими нічними сутінками, завбачливо затулили лаз, аби ніхто не здогадався, де вони перечікували облогу.

Радек з Миланом побралися по храбуз, а Пепа — на шосе. Ходив наче по смерть його посилали, та прийшов усміхнений: «Хоч голий біжи, то нема ніде нікого».

Надумали спати у великій скирті, але гай-гай! Скирта була з тюкованої соломи, й кілька тюків валялося на землі. Отже, шукали за ними, шукали...

Надумали й інше: іти не на північ, а на схід — аж в лісі Шпревальду¹⁰ — і вже звідти, зі сходу, на Берлін. «Обмотаємо большевиків, — гарячкував Милан. — І той їхній козлобородий Ульбрихт¹¹, скурвий син, не розчухає, де ми поділися...».

Перейшли «свій» ліс навспак, перетнули шосе (справді, хоч голий біжи...) й покинули терен, на якому звикли орієнтуватися: з одного боку завше була бетонка,

а з другого — залізниця. Тепер одно — аж ломило їм в'язи — задирали голови: стежили за Північною зорею, що була найяскравішою в сузір'ї Малого Воза.

Між іншим. Українське зоряне небо споконвіків мало власні, ні в кого не запозичені назви: Великий і Малий Віз, Чумацький Шлях, Ченіга, Косарі... «Глянув на зорі — аж Віз уже докочується геть-геть», — читаємо у Квітки Основ'яненка; у Котляревського: «Уже Волосожар піднявся, Віз на небі вниз повертався, і дехто спати укладався, а хто під буркою витягався». З-під сталінської нагінки на все українське вийшло помосковиценим і вкраїнське небо, й зірку зі сузір'я Малого Воза (також є його інша назва — Пасіка) яка незмінно, увесь рік, незважаючи на обертання небесного склепіння, вказує на Північ, ніхто вже не називав ні Прикол-зіркою, ні Небесним кілком, ні Квочкою, ні Кілком-зіркою, ні навіть Північною зорею. Відновляймо ж астрономічну справедливість!

Мовчки йшли сонними полями, й кожного гризла та сама думка: не доволочуся... Якоїсь миті спинилися і, не змовляючись, змучено опустилися на хрусткий промерзлий пісок.

Долала їх несамовита втома. Здолає — спотикатимуться на рівному, заженуться на слизке і... тут тобі й гак! Ні, такої радості большевичкам вони не подарують. Ні в світі! Ні, вони їм іще завдадуть гарту. От тільки б перепочити день-два по-людськи, надолужити сили, а там і вперед на Берлін. Навпростець. Грець з ним, із Шпревальдом! До дня конче мусять знайти село, а в селі годящу клуню.

У село ввійшли задвірками, минали обійстя за обійстям, аж угледіли клуню з хлівом і кухенькою. Розгардіяш усередині був такий — що ну, і вони пересувалися потихеньку, щоб нічого не зачепити, не наробити шелесту. Пепі зайшло в голову надоїти молока, та корови у хліву задрочилися, заревіли, й він подерся нагору слідом за Радком й Миланом.

Сіна на горищі було вдостачу. Закопалися у м'яке та запахуще й чулися, як у Бога за пазухою. Обіч продуків, що вирили їх у сіні, поклали затички: часом загляне хтось — позатуляються. Поснули.

Під цю пору поліція обложила обидві залізничні та обидві автомобільні магістралі північного напрямку, а берлінську об'їзну перетворила на вушко голки. По її п'ятдесятикілометровій південній дузі шерегою стояли чатівники, й відстань між ними була — сімдесят п'ять метрів.

23. 10. 1953

Пробуркались у потемках, але кризь щілинки між черепичинами цідилося світло. Неквапом жували капустяне листя і наслухали, що чиниться на подвір'ї. Домівники гомоніли за останні події: «Такого тільки за війни заживали...».

Спинився під хатою мотоцикл, і хтось питав, чи не з'являлися бува чужаки. Молодий жіночий голос відказав уїдлимо: «І в оці нікого не мали! Опріч вас, звичме...». На сіннику впевнялися, що лови тривають.

А штабісти Віллі Зайферта, не мавши донесень з півночі, впевнилися, що чехи й далі залишаються на Вальдовщині. У настанові, яку штаб спустив загонам, мовилося: «Вивчивши ситуацію,

приходимо до висновку, що єдиною областю, яка варта уваги розвідувачів, є Вальдовщина».

За шістнадцять кілометрів на південний схід від облюбованої боївкою клуні, в містечку Гросс-Раден, облюбували чи не таку саму, але відрубно поставлену якісь заброди. Довідавшись, поліція спішно відрядила в містечко двох мотоциклістів, але ті не наважилися затримати невідомих. Їздили кружка, чекаючи на підмогу. Коли ж підмога — рій советських вояків — наспіла, на сіннику витрусили лише купу лушпиння з яєць, що їх злодюжки крали селянам. Проте штабна настанова таки твердила, що чехи ховаються по відрубних клунях. Вони ж заховаляся в клуні, яка була частиною садиби, була у всіх на виду, а тим, може, й уникнула поліцейського ока.

Прийшло на ніч, й слід було поклопотатися за харч. У городі відшукали пару голівочок червоної капусти, у свинячому кориті — пару бараболь, від запаху яких їм аж закав'ядило. А врешті, стріскали залюбки, з лушпайками, і подумали, що в хлівці такого добра може бути більше. Так де тобі... Каторжні свині зчинили гвалт, зарохкали мов різані.

Обширяли, затуливши віконечко і присвічуючи слабеньким ліхтариком, всю кухеньку, якої хазяї не замикали. Як виметено! Самі хлібні окрайці-цілушки на столі. Одну взяли, а інші понадкушували, стежачи, щоб той чи той не відкусив забагато.

Винищпорили пуделко з-під вакси і наповнили його лоєм, пляшку якого намацали під столом. Мотузка... гнотик... мали блимавку. На сіннику, згадали, що

від ночі на Рожевому Шпилі збігло три тижні. Насміхалися з себе: «Чотири-п'ять днів, і ми в Берліні...».

А в Берліні американський дипломат Сесіл Лайон писав міністру закордонних справ США Джону Фостеру Далесу: «За даними «Асошіейтед прес», уже сорок вісім годин польські, чехословацькі та німецькі партизани — числом від п'ятисот до тисячі — точать бої з большевицькою поліцією поблизу міста Котбус, що сусідить з польським кордоном. Поліцейськими загонами, при всій — аж до кулеметів — зброї, обсаджено шосе Берлін-Котбус-Форст. Не маю можності ані потвердити, ані спростувати вищенаведеного. Сі-Ай-Сі доповнюючих відомостей не має».

Між іншим. Американська військова протирозвідка заперечувала події жовтня 53-го, бо її східньонімецькі агенти не мали напихваті нічого, крім брехливих большевицьких газет та поліцейських летючок із закликом сприяти виявленню Машиних і Павмера. Сі-Ай-Сі звернулася була до свого агента у проводі соціал-демократичної партії, такого собі Кернера, з проханням з'ясувати, чи не є перестрілки в Саксонії відлунням літнього повстання, але Кернер наплів сім мішків гречаної вовни, чим завів у оману американців.

24. 10. 1953

Спозаранку приторохтів мотоцикл: «Чи не маєте в себе кого чужого?». Молодичка відгрімнула: «Та йшли б уже к нечистій матері із своїми чужими! Надокучили, як парена редька!». Посильний зло газонув, відїхав. «Ти диви, — схвально зауважив Радек. — Гостра

на язык... Не боїться гадового кодла» — «Козир-дівка!», — признав йому правду Милан.

«Більшість селян на нас вовком дивилася, а допомгти — і не кажіть! Мало того, часто навмисно збивали с плігу. А вилуплених з коліна заяв було стільки, що начальство ніяких уже не сприймало. Пам'ятаю, звернулася одна пані просто до полковника Карла Мальмана: зустріла, мовляв, у лісі людей, за якими ви шукаєте. А що була та пані з «ворожої» сімї (співчували повстанцям), то полковник, нічого не перевіряючи, її вигнав: «Замислила в дурні мене пошити!». **Евальд Фітцек, учасник операції «Укро», 2000, Лукау, Німеччина.**

Козир-дівка мала гарний голос і, пораючись коло господи, частенько співала. Слухали, чистивши пістолі, і мимоволі згадували. Пепа — подебрадську Ганку Плехову, Милан — покинуту словачку, а Радкові, який мав славу зазвзятого бабія, не майнуло в пам'яті жодне з багатьох і багатьох облич. Тож Радек згадував сестричку. Кульгавеньку Неду, яку, маленькою, носив до школи на руках. А їй за два тижні уже й двадцять зрівняється... А він її — хай чим скінчиться сей похід — ніколи, може, й не побачить... і з таким хряском увігнав обойму в рукоять, що Пепа скинувся: «Тихше, ти...».

Пістолі чистили по черзі. Остерігалися бодай на хвилинку залишитися без зброї. Порішили, як викриють їх, не стріляти, аж не вилізе на сінник якомога більше поліцаїв. Завалять стількох, скількох око зазирить. Помирати — то з музикою! «Смерти, як той каже, не оминути», — зітхнув Милан.

Похмурі думки обсіли їх, коли за-вважали, що в хаті день-денечки не за-чиняються двері: валять і валять гості. Міркували: що то за знак? Помислили та й роздумались, що хтось з хазяїв — або молодий, або старий — якесь сільське цабе. Ото тобі халепа! Найменша необережність, і викажуть як має бути.

Придрімували в сні, поклавши на груди вичищені пістолі.

Та голод не свій брат... Чекали на ніч, як на манну небесну. Кухеньку перешукували не безладно, як учора, а за певною системою: Радек обдивлявся всі куточки, Милан пильнував, щоб всяке горнятко, всякий слоїк, всяка мисочка стала на своє місце (не дай, Господи, хазяї помітять!), а Пепа чатував біля дверей.

Нагкнулися на велику і вже почату бляшанку з консервованим молоком. Не втерпіли, вмочили таки губи, а більше — ані ні. Лакомина! Тіль-тіль поменшає, й лиха не збудешся. Наліпка на бляшанці була англійська, і вони не могли вийти з дива: відкіль в німецьких загуменках узялося англійське молоко?

Між іншим. Бляшанка взялася з пайків, що їх американці видавали населенню НДР. Большевики, чю владу така поміч підкопувала, називали пайки «зlidняцькими», а людей, які з великою охотою приймали від капіталістів «милостиню», не вважали за благонадійних. Таких, згідно із статистикою, було в Східньому Берліні сімдесят п'ять відсотків, а в маленькому Вальдові аж дев'яносто.

Підняли накривку на баняку і... мало не почманіли. Повіяло з баняка теплим духом вареної в козушках бараболі. Покотилася їм слинка, але вагалися...

Та по надумі — не лічать бо вони її — злигали. Кожен по маленькій.

З сірниками також вагалися: взяти, не взяти... Укінці взяли і вишмигнули за двері. Від гріха (молоко... бульбочка...) подалі. У городі нічого, крім червоної капусти, не вполювали. З неї ставало їм зле, вогнем пекло і в горлі, і в животі, та голівку все ж таки прихопили: запас біди не чинить...

«Сліди, сліди замітаймо», — приказував Милан і перетрушував, свіжив у сйві їхнього бурлацького сонця купки розм'яклого бадилля, на яке вони наступали.

Тимчасом у штабі, в Лукау, стали на тому, що їхній слід захолов. Кількасот бійців було вивезено на постійні бази, частину загонів відведено глибше на південь, а частину перекинуто на посилення «вушка голки». Назавтра поліція мала востаннє обстежити шістдесят п'ять квадратних кілометрів Вальдовщини.

25. 10. 1953

Пепа прокинувся о півнях. Розбудив його власний храп. А поряд витинали на всі завертки Радек з Миланом. Ось-ось мала прийти по сіно старша німкенья, й він їх швиденько розштотхав. Витріщали запухлі очі: «Та не може бути!». Ніхто з них досі не харчав уві сні. Що їм при-трапилось? Пристали на думку, що доконала Гнідка дорога нелегка. Хай їй всячина! Мусять начуватися аж-аж-аж, бо так недовго і до біди. Та хоч і сіно узяти... Забавилось сіна... Мерщій посунули його ближче до краю, щоб старій не довелося залазити на піддашшя. Потягне грабельками, стоячи на драбині, та й забереться.

Усіх сем'ян упізнавали по голосах. Зачули, що молодичку кличуть Мартою, а її чоловіка Вернером, узяли до тям, що старі — то Вернерові батьки. Вернер ходив коло хазяйства вдосвіта і ввечері, а вдень, як вони здогадувалися, працював на заводі. З двору найчастіше долинали Мартини із свекрухою балачки.

Лежали на сіні (зариватися щораз — се їх неабияк виснажувало), наслухали. «А з чого ж, — питала Марта, — він повісивсь? Такий славний чоловік був...» — «Та не з чого, а через кого. Через голову. Той казав, як не впишешся в кооператив, геть усе позабираємо — і коней, і корівок, і кабанчиків, і птицю, а самого посадимо. Гельмут як почув, узяв налигача і зашморгнувсь у стодолі».

Між іншим. Земля «Бранденбург», в якій волею випадку опинилася боївка Машиних, споконвіку землею типових німецьких «бауерів», які робили хліб з діда-прадіда й пишалися своєю долею. Большевицька влада, силоміць позаганявши поважних бауерів у колгоспи, обернула їх на наймитів. Не всяка душа таке видержувала. Під час колективізації поза двісті селян наклало на себе руки, а поза двадцять тисяч їх утекло на Захід.

«Як тямив німецький селянин, чоловік, що мав бога в животі, мусив швидше чи пізніше втекти з большевицького раю. Я був певен, що ті чеські юнаки прагнуть волі, й не міг їм не співчувати. Вони, гадаю, мали сотні симпатиків. В Альт-Глосені над поліцейським плякатиком «Небезпечні злочинці» хтось повісив віночка з дубового листя, а на плякатику приписав: «Хвала і честь героям!», запозичивши «хвалу і честь» з газет, які до небес підносили загиблих поліцаїв. І то був

далеко не поодиноким випадком». **Рудольф Рюс, 2005, Вальдов, Німеччина.**

Перекалатавши день, намовляли себе на нічну вилазку. Мусили намовляти, бо неміч їх змагала. Спустилися з горища, й Милан зашпортався у мішку, що ваявся на долівці. Нахилився, посягнув у мішок і нагріб по ріжках жменьку борошна. То навпомацки здалося, а скупштував на язик і повідомив: «Висівки! Мать, коровам... на бовтанку» — «Нам теж придадуться, — сказав Пепа. — Кинь поки...».

У кухні чекала на них несподіванка. На косинцю — слоїк з повидлом. Поглядали на нього, мов кіт на сало, і таки спасували. Радек дістав з мисника склянницю, вкинув ложкою трошки повидла, ложку облизав, обмив і, поклавши достоту к строці, наказав Миланові, не забути за висівки: «Поласуємо!». За вікном лопотів дощ, а тож надвір вони не виходили: позалишали б слідів, яких ні замісти, ні затерти.

Пепа й Радек лізли, кречучи, нагору, й Милан, витрушуючи на газету висівки, відважив соли: «Ви просто як та баба...». Пепа відгавкнувся: «Сам такий!». Боліла їм всяка кісточка. На горищі Радек витяг з сіна пляшку з водою (без неї б кашляли на все село, душила їх потерть), хлюпнув у повидло, підсипав висівок і все перемішав пальцем: «Хліб та сіль, панове! Затірка! Царське їдло!».

«Голод нас морив і вдень, і вночі. Те, чим заживлялися, то була не істотна засилка, а нагода, сказав би, скріпити свій дух: не велика, мовляв, важниця, кинемо лихом об землю... Великою,

величезною спокусою були відвідини кухні. Мусили скільки є сили держатися берега, щоб не накинуться на все, що близько лежало. А лежало того ніскільки. Наші хазяї тяглися з останнього». *Цтираг Машин, 1959, Маями, США.*

26. 10. 1953

Перевернувши Вальдовщину догори коренем, поліція так-таки не напала на слід чехів. А в міжчасі, «лукауська війна» привернула увагу заокеанських газет, які 26-го жовтня вийшли з наголовками: «У червоній Німеччині нові сутички», «Бої у Східній зоні відібрали життя поза двадцятьом поліцаям». «Бостон Дейлі Глоб», написавши, що «втікачі з советського війська, німецькі антикомуністи та чеські партизани й далі точать бої з поліцією», устійнювала: «Ми не знаємо, чи тягнуть всі повстанці в один гуж, але знаємо, що їх багато і що вони мають намір пробиватися на Берлін. Стати їм на перешкоді наказано десятьом тисячам советських вояків та східньонімецьких поліцаїв». А деякі англійські газети на командувача протиповстанської операції «призначили» генерал-фельдмаршала Фрідріха Павлюса¹².

«Я за таке взнав з колосальним запізненням, себто, коли Пепикова дочка Барбара написала свій «Заповіт», і, гадаю, не зайве було б сказати, що ми — хоч і молоді, і гонористі — ніколи не заходили в хмару. Національні повстання? Не та ситуація була в 50-ті, не ті настрої панували в суспільстві. Крім того, сподіватися, що повстання матиме успіх, коли є холодна війна і нема війни гарячої, се, як той каже, багаті думкою. Можливо, в горах Словаччини колективний опір і мав би рацію, але в Чехії, в Німеччині... Ні, ми з братом

упевнилися, що бойова організація має складатися з маленьких боївків і в кожній має бути принаймні один чоловік, котрий знатиме «як треба». Та тільки таких завше бракує...». *Цтираг Машин, 2011, Клівленд, США.*

Вечірньої години ніхто з домашніх у клуні, зазвичай, не появлявся, а тож вони й зглянулися проміж себе, почувши, як заскрипіли ворота. Марта з Вернером... Говорили напівголоса. «Сказав би ти батькові, аби не нишпорив по ночах у кухні» — «А як то знаєш?» — «Та молока, бачу, американського меншає. А то ж дитині...» — «Отсе маємо! Що старе, що мале... Гаразд, скажу» — «А може, Вернере, то ті... чехи?» — «Ледве чи... Не панікуй».

«Чули? — спитав Радек. — Отже, пора й честь знати. Пошукаємо за іншою криївкою». Шукали вночі, заходячи на дворища городами. Натрапили на вовчура. Здоровенний, летів на них, хвалити Бога, мовчки, не гавкав. Ледь ноги винесли. Попоходили, попонунали замки на клунях, хлівах та сараях. Налякані, зачиняються...

У своїм подвір'ї позаглядали в темні вікна. Дідову кімнатчину було геть поліплено наочною, як зазначив Милан, агітацією. Большевицький посіпака. Авжеж не як! Зо зла допили в кухні залишок молока. Хай Вернер вичитає молитву своєму старому... З трьох яблук на кухенному столі одне вмололи. З кісточками і з хвостиком. А попадавши на сіно, відчули: ходаки з них ніякі. Зважили, що два дні тут ще перебудуть. Мусять!

Між іншим. Боївка Машиних перебувала на обійсті Грунертів, чия клуня (вона ж — стодола) мало чим скидалася

на вкраїнські стодоли й клуні. В Україні їх ставлять на сохах (стовпах). Чотири забивають в землю по кутах, а чотири — там, де мають бути ворота. Далі — дві високі сохи. На них спиратиметься коник стріхи, яку пошиють соломою. Поклавши оцеп на менші сохи, забивають між ними кілки, а їхні кінці заправляють в оцеп. Кілки об'язують очеретом або обплітають хмизом. Стіни обмазують глиною. В українській клуні стіни низенькі, а стріха висока. На стрісі часто лежить возове колесо, на якому мостять своє гніздо лелеки. З переказів, лелека відвертає пожежі. Німецька клуня має високі стіни, а стріху більш-менш низьку. Лелек зазивати німці не мають потреби, бо їхні клуні крито не займистою соломою, а черепицею. За очерет чи хмиз годі й говорити. Стіни покладають з цегли або з кам'яних брил, і виглядає така клуня наче цитаделя. Служить не кільком поколінням, як в Україні, а багатьом і багатьом. Сусідство клуні з літньою кухнею, в якій паслися Машини й Милан Павмер, ознака саме німецької й саме селянської садиби.

27. 10. 1953

Ті п'янки пахощі з кухні сягали аж на сінник. Виявилось, сливовий, за-смачений цинамоном компот. Стояв на столі. Повна ряжка. Надпили трохи й виловили по дві сливки. Радек було намірився по набавку, та Пепа його присадив: «Ненажер напав? Мо, вони їх полічили?» — «Дурне балакаєш!» — «Я тобі кажу: не лізь...». А Милан уже й поліз, уже й кісточку обсмоктав, а тож брати вчинили те саме. «Лишайтеся на хазяйстві, — сказав Радек. — А я на розвідку».

Ніч була млиста, але місячна. Рушив задвірками, заходив, скрадаючись, у дво-рища. Оглянув п'ять-шість клунь. Замкнено, замкнено, замкнено... Нога в мокрій шкарпетці заміла від холоду, стала як не своя. Покульгав назад і вже на знайомім обійсті зачув: хтось є на вулиці. Метнувсь до клуні, вхопився за клямку і скам'янів. Потягне — скрипу, скрипу...

Біля хвіртки, стояло шестеро. З автоматами. Крутилася коло них, вискаючи, вівчарка. Покурювали і перемовляли-ся півголосом. Бачив їх під місяцем, як на світлині, а вони могли бачити його. Утискався в тінь і з жахом усвідомлював, що псові та тінь не завада. Молив Бога, щоб хлопцям не спало на думку виповзти. Затриється, і вони тратять терпець...

Затоптали недопалки, підзакинули за плече автомати й зникли в імлі. Він чекав. Аж ось ген-ген верескнув стартер, забурмотів мотор... Потяг за клямку, й стулка тихо, без скрипу, відтулилася.

Між іншим. Поведінка псів-учасників операції «Укро» (а їх було близько двох сотень) дивувала досвідчених собачників. Хай скільки насилали їх на втікачів, а жоден так-таки і не вхопив тропи. Не вчула чужого й та вівчарка, що вискала під хатою Грунертів. Умови ж, як на слідчого пса, мала краще не треба: мла й мокро-теча... Тиск мінімальний, а се означає, що максимальною є інтенсивність випарів, і собачий нюх уловлює й ті запахи, яких не спіймав би, може, й за години. Та все ж таки, не вловила! Не тим, що була ледача, а тим, що не була вишколена. Так само, як ті, що патрулювали з нею нічний Вальдов.

«Лукауська війна» точилася в голодний переднівок, коли новий уражай ще

не достиг. Зрадливу «капіталістичну» поліцію розігнали після берлінського повстання, а соціалістичної не встигли зігнати. Вона ж, у міжчасі, мала стати основою східнонімецького війська, й міністр внутрішніх справ Віллі Штоф наполіг на військовій операції. Бракує людям й тих початкових знань? Навчаться в бою! Навчання скінчилося тим, що операція «Укро» вписалася в аннали. Як приклад стратегічного невігластва і тактичної легковажності.

На сіннику, як Радек і гадав, Милан з Пепою ним уже побивалися. Розповів їм за свою оказію, й вони на те сказали, що, коли так, то не на часі зніматися з місця. «Дождити коло моря погоди?» — спитав гостро. Мовчали. Та він і сам гаразд знав, що від шістьох, як отсе, може, й відбилися б, але втікати... Такими ногами не втечеш. Мав їх після походеньок наче оливом налиті. Отже, й сюди гаряче, й туди боляче. З такою думкою і заснув. Не був то сон. То було тяжке марення. Кожен з них нема-нема та й відчував, що голова йому макітриться, але не казав іншим. Постійний голод, залазистий холод й люта втома робили своє діло.

28. 10. 1953

Чутки, що їх сіяли газети, змусили Джона Фостера Далеса надіслати Сесілу Лайону, телеграму: «Сьогодні «Юнайтед прес» повідомляє, що озброєні загони, які складаються з німецьких антибольшевиків та чеських партизанів, ідуть з боями на Берлін, виборюючи свободу. ЮП посилається на своє джерело в редакції газети «Ное цайтунг». Негайно інформуйте мене з усіма можливими подробицями».

Лайон зараз же відповів: «Помічена нами активність большевицької поліції пов'язана єдино з утечею молодих чехів. Сі-Ай-Сі має копії летючок, в яких поліція закликає населення помагати їй затримати чехів, обіцяючи 1000 марок винагороди. Політична лінія проводу Східної Німеччини не свідчить про те, що він прагне конфронтації із Західним світом. Настрої східнонімецької спільноти і доведена боєздатність советського війська спонукають нас дійти висновку, що партизанський рух не може мати місця в советській зоні».

Якщо чутки, поголоски і шопоти западали в ухо такій особі, як Далес, то вони аж ніяк не могли не запасти в ухо безпосереднім учасникам операції «Укро», а з сього охочих важити життям ставало менше й менше. Поліцайство за-непадало на дусі. Піднести його мусили заклики, в яких Віллі Штоф і медом мазав, і залякував: «Молоді друзі! Хай товариш Ґрумні править вам за приклад непохитного виконання обов'язку в інтересах держави робітників та селян, а відтак і в інтересах вільної та щасливої молоді. Спиніть убивць, не дозволяйте їм уникнути кари! Пам'ятайте, що, піддаючись зневірі й утомі, ви наражаєте на небезпеку всю операцію і стаєте помічниками убивць».

«Убивці? Товариш Ґрумні й інші, що загинули від наших куль, втілювали собою большевизм, той большевизм, який виголосив війну геть чисто всім — реакціонерам, Церкві, заможним селянами, буржуазній інтелігенції... Кажу ж: усім! А тому мені грають на нерви ті наші симпатки, які намагаються ніби зняти з нас провину. Ні, ні, як німецькі, так і чеські Ґрумні були захисниками

злочинної влади, яка вбивали людей тисячами. Ми добували й накопичували зброю, щоб нищити ворога. На війні, як на війні! Так завше було, так є і завше так буде. Усякі «оксамити»... То є, як на мене, несосвітнене глупство». **Цитраг Машин, 2011, Клівленд, США.**

Берлін... Вашингтон... Двадцять чотири тисячі багнетів у полі... Танки і панцерники... Облави й труси... Се все їх не обходило. Мали свого клопоту по зав'язку.

Отямившись після нічного жахиття, Радек знагла помітив, що сіна геть поменшало. Хоч-не-хоч муситимуть знайти інший прихисток. Або вирушати... А як? Ув однім черевикові? Ото він намаршує! Босоніж? Таж ноги за п'ять хвилин скри-валяться. А в кухні, як на те, ані шарк-бана завалюючого...

Пепа взовився з вальтером. Як упустив в пісок, той і зачав капризувати. Хоч і чистив він його, і мастив лоем частіше, ніж Радек з Миланом свої пістолі.

Милан, припавши оком до щілинки, зорив за життям на дворіщі. Стара ходила коло свиней, Марта коло корівок, Вернера не було видко, а старий, стоячи на ганку, курич льюлку з довгим цибухом і мовчки покрутив головою, коли мотоцикліст гукнув понад штахеттям: «Нікого?!».

Аж ось й гість. З пакунком під пахвою. Іречно привітався. Увійшли в хату. А як відходив, пакунка вже не мав. «Що то за старий такий?», — гадав Милан. Тягло його на сон, та Пепа з Радком спали, й він укинув до рота припасену сливову кісточку. Смоктав. Одганяло сон і тамувало голод.

У нічній кухні не було нічого такого, як учорашній компот, як повидло, яблучка або молоко. На плиті була каструля з супом, а на столі кав'яник з кавою. «Суп нізчимний», — сказав Радек, сьорбнувши з каструлі. Пепа потвердив: «Картопляна юшка». Сьорбнув й Милан. Кави вкинули по ковтку і — спасибі й на тому — попхалися на сінник.

29. 10. 1953

Удосвіта випало вартувати Миланові. Не витриав — заснув. Прокинувся і мимоволі потяг з-за пояса свою «чезку»: щось шаруділо в головах. Перевернувся долічерева, нашорошив уха. Стара... Підгрібає сіно ближче до краю. Рука з пістолем сама сіпнула вгору, коли простолиць побачив її поморщене й біле, як біль, обличчя. Йойкнула і порачкувала назадгузь. Полетіли й дзенькнули об кам'яну підлогу граблі. Пепа з Радком уже стояли навколішки.

Першим спам'ятався Пепа: «Радку, біжи до хати! Хто там є? Милане, пильнуй хвіртку. Я на кухню!», — і вихопив у Милана «чезку» й сунув йому вальтера.

У кухні були всі п'ятеро: старий, стара, Марта, Вернер й дитинча. Стара белькотіла: «Той там, той...». Повів пістолем: «Руки!...». Піднесли. «Хто з ваших пішов з двору?» — «Ніхто, — відказав Вернер. — Богом присягаюся, ніхто!». Залетів Радек: «У хаті нікого!». Пепа далі правив своєї: «Ви за нас знаєте. Якщо викажете, якщо нагряне поліція, усім вам кінець, а разом і вашій садибі — підпалимо» — «Знаємо, а тим і не викажемо», — озвала-ся Марта. Стара притакнула: «Не майте сумніву! Нікому ані словечка. А ви йдіть

собі. Сюди ж будь-коли хтось може завітати» — «Іти?! У білий день?!», — аж скинувся Пепа й глянув на Радка: мовляв, що вчинемо? «Усіх на сінник, — сказав Радек. — Так воно буде безпечніше».

«До ночі побудете з нами там, — і Пепа цівкою пістоля показав на стелю. — Пішли!» — «Послухайте, прошу вас, панове, — повагом мовив на те старий. — До мене багато людей вчащає. Як не застануть вдома, се викличе підозру...». Брати скинулися поглядами: має рацію. «У такому разі, — подивився Радек на Марту, — з нами залишаєтеся ви й ваша дитина» — «Ой, ні, — заковтала стара. — Дитини не беріть! Мене затомість...».

На сіннику чулися обидві, як на ножах, тіпало їх, а тож Мілан заспокоїливо посміхнувся до старої. Радек, удобрявши німкень, пожартував: «Та й нагнали ж ви, пані, Міланові духу!». Пожвавішала: «А він мені й поготів. Чули б ви, що за вас люди патякають...». Слово по слову, та й розбалакалися.

Марта спитала, скільки вони вже в їхній клуні ховаються. Пепа відказав ухильчиво і якшвидше й собі спитав: «А чи не з начальства бува ваш свекор?». Похитала білявою, з кучерями, головою: «Кравець він. Усе село обшиває». Довідалися, як бідували за війни, як утікли до лісу, коли наближався фронт, як советчики погвалтували всіх жінок окіл, як не мали чого їсти в повоєнні літа...

Заскрипіли ворота і зразу ж: «Свої, свої... Можу до вас?». Вернер. Чи не могла б Марта піти (дитина плаче), а він зостанеться на сіннику. Зостався. Розповів, що днями теревенив із знайомими поліцаями, й ті не могли вийти з дива: «Ох,

чехи! Бігають, як Затопек¹³, а стріляють, як Сімо...¹⁴». Розуміли, що німець хоче схилити їх, як і вони його, на свій бік, та все ж таки запосміхалися. А сміялися, коли Вернер поцікавився, хто з них має свистуху. «Ну, Пепику, — звеселився Радек. — Твоє гайно набуває міжнароднього розголосу!».

Зайшла мова і за споживок. «Споживали, — визнав Мілан, — крихти з вашого столу» — «А ти, синку, — докинула стара, — на батька напався... молоко він вихлебтав...». Радек, запобігаючи сімейній сварці (не доставало!), спитав, чи не має Вернер якогось черевика. «Загубили?» — «Ні, відстрілили мені його». Німець зглянув баранкувато, а Радкові забракло німецьких слів. Висвітлив, що з черевиком сталося, на мигах та вигуками: «Бах, бах... Ф'ю, ф'ю...». Знайшлися гумові полуботки. Уступив — муляють. Вирівав ножем зап'ятки. Хоч не ошатно, та здатно. Спасибі!

Вернер показав плякатику з їхніми фізіономіями. Мілан виглядав куди твоє діло, а Радек з Пепою, як ті каторжники — неоголені, насуплені... З кримінальних справ світліни. Радек таки й пішов на каторгу — в уранові копальні, а Пепі, собачі шкури, нічого, хоч як старалися, не спромоглися пришити, вигорнувся з біди. «Дасте на пам'ятку?», — простяг Мілан руку. Вернер закрутив головою: «Зобов'язали кожную сім'ю таке в себе мати. А як перевірять?».

Об'явилася Марта з тарілкою дерунів: «Прошу, харчуйте здорові!». Запахуці, масні, із золотовою шкоринкою... Радкові аж світ потьмарився, але стримав себе: «Ми по хазяях...». Бозна, чого могли

намішати... Потім уминали за обидві щоки, і стара тріпала болізно головою.

Вернер витяг з кишені записничка, накреслив дві паралельні залізниці, а між ними автостраду. Устроїв кінчик олівця вліво від автостради: «Ви тепер тут. На той бік не переходьте. Східньою залізницею в'їдете прямісінько до советського сектору...». Ошелешив їх, бо вони кілька разів пробували перетнути автостраду, щоб дістатися саме на східню вітку. Були певні... «Потяг спіймаєте десь далі на північ, бо навколо села до біса поліції. Пильнуйте, щоб на плятформах була картопля. Уся картопля іде на Західній Берлін».

Смерком узяв Вернер велосипеда і поїхав по сусідах розпитатися за останні вістки. Привіз добру новину: вартових з путівців знято, залишилися на шосейках, які сполучаються з берлінською об'їзною. Пообіцяв вивести їх з села таємними стежками.

Попрощалися з Мартою, з її свекрухою, зайшов і свекор до клуні. Радек сказав: «Слухайте західні радіостанції. Як почувете про автобус, знайте, що з нами все гаразд. Завдяки вам!». Стара збігала по буханець хліба.

Ніч була хоч оком світи. Вернер їх повів, за ним ішов Милан. Радек з Пепом перешіптувалися: вірити німцю чи не вірити, приспати чи не приспати? А німець тим часом зостановився. «Попереду буде лісок, а перед ним і стояли танки. Ось-о сліди, — тупнув ногою. — Ви з лісу, а вони вас плазунами. Чув, наказано живими вас не залишати». Рушили. «То як, Пепику?» — «Я йому вірю» — «Я також».

Перейшли лісок, перейшли поле, а вже й знову ліс. «Вертаюся...», — сказав Вернер. «Дякуємо щиро!» — «Дай, Боже, час добрий!», — і як віл його лизнув.

«У жовтні я і шестеро моїх друзів, ідучи слідами боївки Машиних, втрапили у Вальдов. Був з нами й Милан Павмер. Випереджаючи нас, їхав він автом. Легко впізнав хату на краю села.

Стоїмо біля хвіртки, натискаємо на гудзик дзвінка. Наближається літня, але вельми елегантна пані. Дивиться на наш гурт збентежено. Та вгледівши сивочолого, як голуб, чоловіка, вдаряє в поли руками: «Божечки! Се ти?! Запам'ятала ж тебе таким чорнявеньким...». Було їй у 53-му двадцять шість, а Миланові Павмеру двадцять два. «А я, — каже він, — завше хотів знати, кого ти мала — хлопчика чи дівчинку?» — «І мала, і маю. Познайомся з моїм сином і з моєю внучкою».

Довідуємося, що гостював у неї Пепу з дочкою. «З Барбарою. З тою, що за всіх вас книжку написала. А я в них, у Каліфорнії, була. Знаєш?» — «Дякую тобі, — каже Павмер, цілючи пані руку. — За своє життя дякую» — «Ох, Миланку... То все пішло за водою. Але, прошу, ніде не згадуй мого прізвища. Усякі люди в селі... Уяви, й ниньки ніхто не відає, що ви в нашій клуні ховалися».

Сяде за кермо й відіде сивочолий чоловік. Підем і ми. А пані Марта Грунерт зайде до хати, наклацає каліфорнійське число: «Пепу, маю велику радість. Отсе бачила Милана!». І розплачеться.

Павел Новак, 2005, Прага, Чехія.

ВАЛЬДОВ-ЦАЙБЛІЦ

Зиркаючи на Кілок-зірку, ішли сосновим лісом і раз-по-раз спинялися. Після майже місячного безхліб'я дереуни у незвиклих на їжу шлунках

зчинили бучу, і той чи той похапцем стягав штани...

Перетнули асфальтівку й ступили на путівець, який завів їх до великого листяного лісу. Небо похмарилось, і вони захвилювалися, побоюючись заблудити. Постоювали, наслухаючи ніч. Ген-ген зліва зачули потяг і взяли трошки на північний захід. Потяги їздили частенько, й колісний перестук, хоч і поволі, ближчав. А ліс, здавалося, не матиме кінця... Коли скінчився, коли з темряви вигулькнуло маленьке, на кілька хат, сільце, насилу волочили ноги.

Перейшли кладку через потічок і затрималися біля стіжків, вагаючись, чи не стати на днівку? Та в крайньому дворі заливисто загавкав пес, і вони рушили берегом потічка. По малій годині знайшлися в бору на піщаній стежці й пізно зачули, що ззаду підближається велосипед. Шугнули убік, затаїлися. Чолов'яга, відсапуючись, налягав на педалі. Їх, як видно було з усього, не помітив. Полежали хвилин п'ять — хай відїде подалі. Пошепки ляяли себе: плюгавці безмозкі... геть утратили обачність...

За лісом був луг, перекопаний канавками. Ішли мовчки, з очима, уп'ятими в землю. Не дай, Господи, ногу вломити! Уломиш чи звихнеш — стріляйся... Віддихнули, коли огорнув їх буковий праліс. Листя давно облетіло, і дерева в нічному мороку виглядали як обгорілі.

Мрячив крижаний дощ. Простували глибокими коліями розбехтаної дороги. У коліях чавкотіло багно. У високому й густому лісі звук вагонних коліс чути було наче зусібч. Де ж та північ? Непевність кожного з них злостила, але кожен

тримав свій сумнів при собі. Місили грязюку.

Ліс порідшав. Узліссям тяглася широка, наповнена водою канава. Перескочили, і Радек став, задивляючись в імлу, що котилася широким лугом: «Схибили на всі сто вісімдесят... Вертаймо!» — «Чити здурів? — спитав Пепа. — Не може бути, щоб аж так схибили» — «А я тобі кажу...» — «Дідові своєму казатимеш, командире...» — «Замовкніть, гади! — підніс голос Милан. — Почують...».

А пес десь недалеко вже й почув. Забрехав зло, захрипів. Вони заозиралися. Напереді й трохи вправо проглядала крізь туман садибка. Пес не вгавав. Прочинилися хатні двері. В освітленому прямокутнику з'явилася темна постать. Чоловічий голос покликав: «Мере! Сюди, Мере!». Пес невдоволено заскавучав і забіг до хати.

Перейшовши луг, заглибилися в ялинник. Ставок... Хутірець... Милан зненацька збочив ліворуч, у видолинок. У видолинку сріблясто вилискували мокрі рейки. Залізниця! Подовж колій стояли височенні ялини. Посідали, спершись на стовбури і не випускаючи з ока червоного вогника семафора. Запевнили себе, що состав з картоплею ось-ось загуркоче. Чекали. Збігли, як їм здавалося години, а червоний вогник так-таки і не змінився на зелений.

На превелику силу звелися на ноги й поплентали між ялин, не надто віддаляючись від залізниці. Вчасно помітили, що навпроти тьопаять насипом двоє. Попадали на землю, згнітивши подих. Під чобітьми хрускотіла жорства, тоненько дзенькали гудзики на шинелях,

коли зачіпав їх метал автоматів. Озброєна чата! Трошки, трішечки — і могла їх помітити. Підвелися не зразу, а підвівшись докоряли один одному за неухажність, і вже вкотре виміркували собі, що нелюдська втома позбавляє їх остороги, а тож ніхто й не винен.

Потяглися далі, відхиляючи просочені водою лапи ялин, та один біс були невдовзі мокрі до нитки. Старалися не пропускати повз очі залізниці, а тож, заки побачити село, побачили станційний будиночок. За ним був шинок, у якому світилося і з якого чувся багатоголосий гомін. Під порогом стояла вантажівка з увімкнутими підфарниками, в кабіні, схилившись на кермо, спав поліцай.

Було, мабуть, ледь-ледь за північ, мали б іти та іти, та в головах їм паморочилося, чіпав їх сон, а поряд із шинком заманливо чорніла клуня. З пістолями наготові шаснули у напівпрочинені ворота. Навпомацки з'ясували, що клуня майже порожня, а в її правому кутку вивершено стіг сіна. Радек намацав драбину, поліз на горище, та виявилось, що клуня такого не має. Замість бантин лежали на кроквах шалівки, по яких він, потихеньку (шалівки угиналися) перейшов на сінник. Угиналися й під Миланом, а коли перебирався Пепа, то й потріскували.

Поскидали змоклу геть до рубчика удыганку, поклали на сні, а Пепа скинув і черевики. «Узувай назад, — сказав Радек, — бо завтра не натягнеш». Та Пепа вже напихав їх сіном. «Осьо сюди кладу, дивіться, — і засунув черевики до викопаної в сні заглибинки. Ламали на кавалки хлібину і примушували себе жувати, щоб не злигнути ламанця цілком.

Коли лишилася половина, мимоволі зглянулися проміж себе... Милан запобіг суперечці: «Двадцять вісім днів хліба й не нюхали. Не понюхаємо ще день-два. Зате в Берліні...», — і вломив від половинки. Упорали буханця. Угрівшись в запахущих норах, чули крізь звично сторожкий сон, як попід стінкою дзюркотіла сеча. Висцявшись, поліцаї вертали в шинок, в якому сільські музики вишкварювали польку.

Зранку в клуні дітлахи гуляли в Панаса¹, потім товклася в ній літня німкеня, за чимось очевидячки шукала, знайшла чині, але за якийсь час подалася геть, й увесь денечки ніхто вже сюди не потикався.

Коли спізнило, Радек з Миланом убралися, а Пепа грібся в сні, винувато харамаркаючи: «Де ж вони заділися?». Відкопав таки черевики, та набрякли ступні в них не лізли. Постягав шкарпетки і сяк-так узувся. Шкарпетки зв'язав і накинув шию, мов шалик. Учинив справно: надворі зимний вітер пропікав їх крізь вогкі сорочки до самісіньких кісток.

За селом сходили на невисокий згірок, лишаяючи лівобіч вузеньку шосейку. Ухекалися так, наче ніч вже була позаду. У Пепа пекли вогнем криваві водянки. Радек не відчував у своїх гумових полуботках напіввідморожених пальців. Боялися збезножити, а тож... Перейти шосейку, скотитися у видолинок, а там і потяг наспіє... Саме переходили, коли, мало не зачепивши їх світлом фар, вилетіло з-за повороту дві легковички ДКВ. А може

¹ Укр. народна гра, коли обраний дітьми «Панас» (бо «продає квас») із зав'язаними очима ловить інших дітей. Хто попадеться перший — той буде новий «Панас» (прим. *рег*).

зачепили? Лежавши на мокрому схилі, були певні, що так, бо обидві за кілька-десять метрів спинилися. Аж ні, пронесло! Ревонули мотори... Та далеко легковички не відїхали. Загальмували біля станції. Стало ясно, що ловити состав з картоплею під носом у поліції не випадає.

Між іншим. Данський інженер Йорген Расмуссен, який мешкав у Німеччині, експериментував на початку кар'єри з парою, а тому і назвав свою компанію «Автомобілі з паровим двигуном» (нім.: *Dampfkraftwagen*, скор.: *DKW*). Скорочену назву поніс пізніше і сконструйований Расмуссеном автомобіль з бензиновим мотором. Завод у Хемніці виробляв ДКВ без малого сорок років (1928–66). Причина такого довголіття — голод на листовий метал, що його Німеччина зазнавала як перед II Світовою війною, так і по ній. Легковичка Расмуссена мала клеєний суцільнодерев'яний кузов. За тягові мала вона не задні, а передні колеса, що в 30-х роках було абсолютною новацією. На ДКВ ставили двотактний двоциліндровий мотор з об'ємом 600–700 см³ і з потужністю 18–20 кінських сил. Під капотом він лежав упоперек (також неабияка новація!). Расмуссен полюбляв грати з назвою ДКВ. Коли в нього запитували, чому і його славетні мотоцикли не дістали іншої, відповідав: «А тому, що мій мотоцикл — маленьке чудо (нім.: *Das Kleine Wunder*). А іграшкові бензинові моторчики? «Звісно ж, — казав конструктор, — хлопчача мрія» (нім.: *Des Knaben Wunsch*). Советські окупанти (Хемніц був у їхній зоні) розшифровували абрєвіатуру ДКВ не без гумору: *дерево, клей, вода*.

Милан перебіг через шосейку назад, в поле. За ним, кульгаючи, перетнули її Радек з Пепюю. Усвідомлювали, що видно їх звідусіль, та приспішити крок — то було їм не до снаги. Минули розіспане село і потягли грудкуватим ланом, який донедавна був буряковищем. Межа, а за нею поле з рештками храбузу. Підібрали по голівочці, мляво хрупали і враз збагнули, що вони вже не ті шибайголови, що весело гризли яблука, маршируючи сільськими путівцями. Задохалися!

Терен поволі йшов угору. Виглядало, сходять на якусь височину. Коли вже геть упадали на силі, місцина вирівнялася. Під ними, у видолинку, заблищали рейки. Спереду, метрів за сто п'ятдесят-двісті, червоним світлив семафор. Ізслизнули по мокрій траві під насип, а за яких п'ять хвилин стояли перед ними вимріяні плятформи з високими бортами.

Вони не хапалися. Пасли очима кондуктора, який, вилізши з гальмівної будки, зіскочив на насип і світлив ліхтарем на колеса. Будку, яка підносилася над усім составом, мав на п'ятій від кінця плятформі. Милан, коли голова потягу проминула семафор, кинувся до сходинок передостанньої. За мить стояв на них, лівою рукою тримався, а правою підтягав угору Пепю, який силкувався закинути ногу на сходинку. Закинув! Удвох втягли на площинку Радка, який, втрачаючи сили, біг поряд із плятформюю.

Студений вітер куйовдив чуприни, видушував сльози з очей. Змоклі сорочки обліпляли тіло, витягаючи останнє тепло. Хапаючись неслухняними пальцями залізних приступок бортової драбини, ледве переставляючи неслухняні ноги,

перевалилися один за одним через борт і впали на промерзлий вантаж. Картопля!

Зразу ж спробували закопатися, щоб не вгледів їх кондуктор, та то була сізіфова робота: крижані бульби, хоч скільки їх відгрібали, знай скочувалися. Усе ще гралася, коли потяг повільно минав станцію. Плятформа пройшла під диспетчерською вежею. З неї весь ешелон було видно, як на долоні. Притислися до стінок, як обпікали морозом.

Кілька станцій потяг минув, не зменшуючи швидкості, а на якійсь спинився і почав маневрувати: чіпляли додаткові вагони. Плетиво колій було яскраво освітлене рефлекторами. Освітлена була і вежа, з вікон якої визирали диспетчери.

«Я бачив їхні обличчя, бачив вогники їхніх сигарет (усі троє курили) і певен був, що вони не можуть не бачити мене. Чекав, ось-ось і котрийсь з них ухопить телефонну рурку, накаже, плятформу підтягнуть під рефлектор і злапають нас мов сліпих кошенят. Аж ні! Нічого такого не сталося. Залізничники докурили, позачиняли вікна, паротяг свиснув, і ми полетіли в ніч». **Цитраг Машин, 1959, Маямі, США.**

Вони замерзали. Уже не хапали їх дрижаки, не цокотіли їм зуби, а налягав на них — хоч і сказано стугоніли колеса і несамовито стругав зимний вітер — млосний сон. Наляже — пиши пропало! Відганяючи підступну дрімоту, без пуття гралася в картоплі й геть не зважали на кондуктора. Кат з ним! Зупинка — і скочать на землю.

Не скочили. Удовж колії ходив у чорній шинелі поліцай. Стежили його. Відійде подалі, й стиха покинуть плятформу,

а як наблизиться впритиск, Радек впаде на нього й задушить. Не встигне й виснути. Та поліцай не надто віддалявся і не надто наближався. Зашипіли гальма, брязнули зчепи. Потяг рушив.

Зупинився на великій станції Цайблиц. Паротяг відчепили. На вокзальному годиннику було пів на другу. Миланові схопило живіт. Хотів злізти, щоб хлопцям не напаскудити під носа. Виглянув за край плятформи і мершій сховався. На сусідній колії стояв військовий ешелон: пасажирські вагони й відкриті плятформи з технікою — вантажівки, легковички, панцерники... Усе під охороною.

Лежав Милан. Лежали Радек з Пепою. Закляклі, закостенілі, закоцюблі. Обхідник, постукуючи молотком по колесах, ішов від хвоста до голови потяга. Постукування затихло, й Радек підвівсь на коліна: «Тепер або ніколи...». Милан його випередив. Перекинув себе через борт, зависнув на руках, скочив. Коли скочили і Радек з Пепою, Милан, спустивши штани, вже сидів навпочіпки біля колеса.

Перед ними полискували десятки освітлених колій. Картопляний состав затуляв їх від військового, та де запорука, що якась сторожа їх не виявить? Чисто нагодою. Пішли неспішно, вдаючи з себе робітників нічної зміни. Вийшли з освітленої зони і тицьнулися в загорожу з колічки. Пепа підтяг дріт і, коли пролазив Милан, не втримав його в затерплих пальцях. Помацавши розпанахану холю, той оцирився: «Через тебе, гада, світитиму в Берліні голою сракою» — «Не кажи «гоп», — присадив його Радек. Усі були вкрай дратівливі, в усіх подалися нерви.

ЦАЙБЛІЦ-ЦОСЕН

За містом лежало піскове — із сосновими гайками — поле, а далі — новенькі будиночки. Скидалося на майбутнє робітничче селище: ані клунь по обійстях, ані хлівів. Мешканці помалу прокидалися. За деякими вікнами світилося, в когось дзеленчав будильник. На часі було знайти схованку, та нічого не наверталось на очі.

Хлівця з відчиненим сінником запримитив Пепа. Попід стінкою стояла драбина. Витеребилися на горище. По бетонній плиті вітер носив залишки соломи. Десь під ними рипнули двері, й чоловічий голос мовив: «Бувайте!». Полягали на льодяний бетон і за цілий день не стулили очей. Одно били, одно били їх дрижаки. Мовчали, і кожного жерла нетерплячка: «Коли вже та ніч?..».

Аж от посиніло віконечко у стрісі, з кухні потягло запахом вареної картоплі. Сім'я вечеряла. Чули, як миють посудок. Плюскотіла вода, брязкотіли миски. Потім двічі клацнув, обертаючись у замку, ключ і залягла тиша.

Потихеньку злізли на землю і розчинилися в п'їтмі. Не світив жоден ліхтар. Та й не мало їх те селище. Не мало й вулиць. Навмання виплуталися на повний людського руху шлях. То й краще! Між натовпом, у темряві... Відпружилися. На ходу прочитали напис: ЦОСЕН. Який такий Цосен? Ніхто з них не мав уявлення. А вже входили повз веселі котеджі в передмістя.

Міжіншим. Цосен (нім. Zossen) — місто на півночі землі «Бранденбург». У тій його частині, яка називалася Вюнсдорф (нім. Wünsdorf), майже півстоліття (1945–94)

була Ставка головнокомандувача советських військ в НДР. У Цосені на сімнадцять з половиною тисяч німецького населення припадало 50–60 тисяч советських військовиків. Сам Вюнсдорф складався з військових містечок — Перше, Друге, Третє і побудоване в 70–80-х «Нове містечко». З Цосену від «Російського вокзалу», який знесено в 2010-му, відправлявся швидкий потяг «Вюнсдорф-Москва». Востаннє відїхав 8. 09. 94., о 19:30, з останнім советським куренем. Цосен знаний і тим, що в ньому було зведено першу в Німеччині мечеть (1915). А звели її для полонених з колоніальних військ Великої Британії та Франції.

Міст через річку, а на мості дві темні постаті і мотоцикл. Мимоволі стишили ходу, пішли нога за ногою. Нерви натягнуті, як струна, і... мимоволі пирснули. Постаті злилися в поцілунку. Закохані!

За мостом вийшли на асфальтівку, край якої стояв шляховий знак: БЕРЛІН 35 км.

ЦОСЕН-РАНСДОРФ

Скільки ішли, не навернувся їм жоден поліцай, і вони, напіводубілі, знеможені і внутрішньо спустошені, охоче запевняли себе, що тої ночі не попадуться. Чесали асфальтом, коли перегнала їх «декавешка». Зупинилася далеко попереду і ввмікнула синій маячок. Підїхала легковичка з лівого боку, підїхала з правого... Усе навкруги заливало мерехтливе синє світло. Поліція! Чатуватиме на роздоріжжі.

Завернули вліво, на луг. Десь за ним, гадали, має бути схрещення залізниць

з автострадою. Та спершу було поле, потім ішли узліссям, а відчувши, що сходять в низькоділ, сіли перепочити. У долині блискали рейки. По той бік колії сяяли вогнями заводські цехи.

Здовж колії тяглася стежка, якою вони і попрямували на північ. Стежка, як і рейки, забігла в ліс. Минув їх потяг. Не звичайний, а короткий, з трьох вагонів, і залишив за собою запах спаленої солярки. Дизель! Приміський потяг. Отже Берлін мав бути недалечко. Упевнилися, що так, коли колія пірнула під міст, який високо вгорі сполучав дві половини валу, чий стрімчасті схили були вліво і вправо від них. Розпізнали, що той вал і є берлінська об'їзна.

Пепа схотів пересвідчитись і подерся крутосилом. Радек з Миланом увійшли під склепіння довгого тунелю. На виході, просто перед ними, чорнів ліс. Праворуч від виходу помітили дерев'яну будку. Пристали на мить: що воно таке і чи є там хто? Ударило по очах світло ліхтаря, і той, кого вони не бачили за тим світлом, крикнув: «Стій! Руки вгору!».

Радек вихопив парабелум... Спуск заклонило. Ухопив пістоля обома руками, натис щосили. Хряснув метал, і гачок зателіпався під пальцем. Не дав навзناки, ішов на невідомого. Крикнув і собі: «Руки вгору! Стрілятиму!». Чекав, чекав на зустрічний постріл. Милан підніс пістоль, спіймав промінь...

А ліхтар упав на землю і згас, а людська тінь упала навколушки, заголосила: «Не вбивайте! Не вбивайте!». Узяли попід сили, поставили на ноги. Поліцай. У плащу з пелериною. У таких ходили чеські листоноші. Милан тримав німця

під плащем за праву руку, Радек не міг — заважала пелерина — спіймати лівої.

Прибіг Пепа: «Берлінська об'їзна. На чотири смуги» — «Держи німця», — наказав Радек. Витяг з кишені хлороформ і парашутну стропу. Німець, гадавши, що його задушать, заплакав. Затупотіло на мості, і хтось, перехнябившись через підручник, гукнув: «Гей, що в тебе сталося?». Німець не розтулив рота.

Раптовий стріл оглушив усіх трьох — Радка, Милана, Пепу. Годі було збагнути, хто й звідки стріляв. А за мент то вже було все одно. З мосту злетіла ракета.

«Я мав таке враження, що мене впоперек живота вгатили кийком. Тупий біль, але нічого особливо страшного. Попервах навіть не здавав собі справи, що стріляв залитий слізьми поліцай. У моїй свідомості то були незбіжні вчинки. Вимолюєш життя, тобі його дарують, а ти відплатиш тим, що заб'єш подаруйка... По багатьох літах довідався, що поранив мене Гайнц Кітнер, мій одноліток, а сталося се біля маленької станції Рансдорф. Досі не можу сказати, чи він хитро вдавав смертельний переляк, чи справді перелякався на смерть. Та мушу сказати, що той епізод мене переконав: ми чинили абсолютно правильно, стріляючи в озброєного ворога першими».
Милан Павмер, 2005, Прага, Чехія.

РАНСДОРФ-ДАЛЕВІТЦ

Коли ракета спалахнула і розсипалися іскрами, вони вже були в лісі. Їхній німець несамовито волав: «Чехи! Чехи!» і посилав услід їм кулю за кулею. З мосту вдарила автоматна черга. Ракети злітали

одна за одною. Пепа спитав на бігу: «За-чепило кого?» — «Мене напевне», — відказав Милан. Бігли. Між дерев клубчилося примарне блакитне сяйво. Десятки автомобільних фар світили на ліс з об'їзної дороги. Та то їм було байдуже. За торхнечею автоматів не почули, як наздогнав і минув їх дизель.

Пробігли метрів триста, й Милан не витримав. Став, заточився. Стали і Радек з Пепою. «Я залишаюся, а ви біжіть», — сказав Милан. Помовчав і додав тихенько: «Серцем чув, що по Вашкові моя черга...» — «Куди тебе?», — спитав Радек. Милан узяв його пальця приклав до рани. Палець майже весь уліз у живіт. «Кепсько, Миланку, — зітхнув Радек. — Де ж ховатимешся?». Милан показав на парники, чиє скло мерехтіло по той бік залізниці.

Пепа, слухаючи їх, збагнув: жалість, співчуття не на часі, пожалієш, поспівчуваєш — й Миланові капець. Пепа напускав на себе злість: «З чого, Радку, такі ніжноти? Миланку, Миланку... А ти, йолопе, слухай сюди. Уже місяць ні хріна не жереш. Шлунок, подякуй Богові, маєш порожній, як бубон. Коли й прошила його куля, нічого страшного. Загоїться, поки весілля скоїться. А тож підтримуй своє черево і гайда!».

Милан підтримував черево, вони — Милана. Волочилися. Вийшли з лісу і несамохіть припали ниць. Небо палало. Видно було, як удень! Збоку від стежки була викладена цеглою канава, на дні лежав кабель. Неглибока — по коліна — вона здалася їм найбезпечнішим укриттям. Ішли навзгінці. Радек і Пепа рівняли кроки по Миланові.

Ззаду із свистом налетів дизель, зашипів гальмами, спинився. Далеченько. Метрів за п'ятсот. Не встигали. «А без мене...», — озвався Милан. — «Замовкни! — урвав його Пепа. — Вони сновигають, як таргани. Наш не забариться». Канавою підійшли до станції. На пероні покурювало двійко чоловіків. Шморгали плечима від холоду.

Дизель, і справді, не забарився. Останній вагон стояв за п'ять-шість метрів. Брати висадили Милана на правий буфер. Пепа виліз на лівий. Радек шуснув під вагон й ліг на гальмові штанги.

«Штанги містилися паралельно колісній осі, сполучаючи гальмівні бльоки. Головою я мало не торкався одного колеса, а зігнутими в колінах ногами — другого. Утім, чувся в безпеці. Гукнув, щоб і Пепа з Миланом лізли сюди, та Пепа сказав, що я дурень, що мене там заб'є і маленький камінчик. Словом, вони zostалися на буферах, а я під вагоном». *Цитраг Машин, 2000, Берлін, Німеччина.*

Потяг пролітав переїзд за переїздом. Біля якогось Пепа помітив валку поліцейських авт. Лівою рукою тримався за гумовий шланг, а правою підтримував Милана. Спитав, як рана. Милан відповів, що жити можна. Ракети й досі полозували небо. Та те, що Милан побачив, визирнувши з-за рогу, не було сяйвом від ракет. Сяяла вогнями станція. На пероні купчилися десятки людей. Ні, не людей, а поліцаїв та москалів, і не купчилися, а стояли лавою.

Крайній у лаві поліцай подивився за вагон. «Пепо, стрибай!», — у крик викрикнув Милан і скотився на землю. Радек чув, як вони побігли, бачив ті ноги,

ноги, ноги, що кинулися за ними. Захлиналися автомати, гавкали пістолі. Подумки попросився з братом.

«Я лежав на правому боку, лицем до хвоста потяга. Передом нагледів кирзові чоботи, потім обличчя під кашкетом із червоною зіркою. Вояк дивився на мене. Дивилася на мене й цівка його автомата. Я впізнав: ППШ з круглим магазином. Затамував дух. Цівка щомиті могла спалахнути вогнем. Збігла хвилина. Може, більше, може, менше. Нарешті, вояк випростався, але не відійшов. Блиснула мені в голові думка: поки стоятиме, поти ніхто вже під вагон не загляне. Він стояв. Пролунала команда: «Усі на місця!». Станційний голосник повідомив, що кінцева зупинка потяга — Берлін». *Цитраг Машин, 2000, Берлін, Німеччина.*

ДАЛЕВІТЦ, МАЛОВ

Малов. Вагон шарпнувся, й Радек міцніше вхопився за штанги. Попливли станційні ліхтарі. Темінь, шалений стукіт коліс, тряска, яка вимотувала кишки, і злющий, готовий скинути тебе під колеса вітер...

Перегони були недовгі, а зупинки короткі. Читав назви незнайомих станцій, опасувався, що в'їде в советський сектор. Станція — й він уклав тіло між рейок. А коли вагон покотив, мимоволі підніс голову. Крізь скло задніх дверей хтось витріщав на нього очі, як жировий туз¹. Зиркнув на вивіску — Малов.

Далевітц. Пепа з Миланом перескочили під пальбою кілька колій, вихопились на бруківку і попленталися

попід якоюсь огорожею. Пальба за ними не вшухала. Скаженіли ракети. Брама! Під нею — у плащ-наметі, з ППШ на грудях — човгав москаль. Чекали, озве їх, та він й очима не повів, знай ходив сюди-туди, не звертаючи уваги ні на постріли, ні на спалахи ракет.

Малов. Радек упевнився, що на станції — нікого. Підвівся й махнув уліво від залізниці, в темряву. За півсотні метрів напорівся на похилений дощаний паркан. Перелізти не забрало б багато зусиль, та паркан під ним ходив ходором, й він боявся, що звалиться разом з ним не знати куди. Звалився у зарослий всохлими будяками рів. Видряпався. Сходив положистим схилом в химерне скупчення абияк зляпаних хатинок, халабуд і хиж. Біля кожної такої халупчини був садочок. Садові ділянки! Якогога швидше мусив дізнатися, в чийй він зоні.

Далевітц. Миланові застрашиливо хлюпотіло в животі, та рана не кривавилась. Кривавився лівий зап'ясток. Уже тепер удряпала його сліпа куля. «Велике діло опеньки!», — з удаваною байдужістю сказав на те Пепа, та важкого пістоля йому відібрав. Милан ледве переступав з ноги на ногу.

Попереду, метрів за двадцять, була в огорожі прогалина. У прогалині, на під'їзній колії, стояла залізнична платформа, з якої вояки в гімнастерках без ременів перевантажували картоплю на студебекер. Кидали очима на прихודя, та жодного інтересу не проявляли. «Уклепалися! — зауважив Пепа. — ні туди, ні сюди!». Потяг за дріт: «Лізь, Милане!». Коли обидва опинилися по той бік огорожі, стрілянина змовкла.

¹ Трефовий туз (прим. ред.).

«З москалями нам збіса таланило. То були люди, яких советське виховання позбавило всякої ініціативи, обернуло на ляльок. Без наказу вони, даруйте на слові, бзднути не насмілювалися. Воячкам, які вночі вантажили картоплю, на все було наплювати. А що вантажили вони, я певен, за кару, то не просто наплювати, а – з високого дерева. Біжать на них якісь появи – і хай собі біжать. А той вартовий? Мав наказ стерегти браму. Він її й стеріг. Ну, а те, що за десяток метрів од нього Милан з Пепою лізуть під дроти... Наплювати!».

Цитраг Машин, 2010, Клівленд, США.

Малов. Радек зійшов на низенький — три сходинки — ганок, постукав у двері. За дверима зацявкав пес. Чоловічий голос його вгамував. Тиша. Заглянув у віконце. З ліжка підвівся чоловік у нічній сорочці й застиг нестямно посеред хати. Потім одчинив віконечко, спитав: «Чого тобі треба?» — «Західня зона чи східня?» — «Забирайся геть, бо викличу поліцію» — «Маєш телефон?», — одважив соли Радек і вхопив з підвіконня каструльку. Скинув накривку. Суп з гусячими потрухами! Умить — під диким поглядом затятого німця — вихлестав і зник з очей, поклавши, що знайде незатятого.

Далевіти. Пепа з Миланом перебігли пляцом, прошмигнули між двома довжелезними касарнями, знову підлізли під огорожею й вислизнули з містечка советської залози. Утікали туди, де залізниця перехрещувалася з шосейкою. Добігли, коли шлягбавм опускався. Устигли перескочити на протилежний бік шосейки. Перед переїздом зупинилася валка вантажівок з поліцаями. Висідали з кузовів, й офіцери поділяли їх на чати.

Відійшли за яких п'ятсот метрів, коли повз них просвистів «їхній» потяг. «Думаєш, — звернувся Пепа до Милана, — спіймали Радка?». Милан відказав ухильчиво: «Можливо...». З шосе чули гуркіт моторів. Нова валка! Отже, обсаджують усі шляхи сполучення.

Плуганилися безпуттям, але на північ (залізниця правила їм за дороговказ). Сосновий гайок... Чагарі... Ні з того, ні з сього від шосейки злетіли в небо сотні ракет. «Чи Радек їм утік?», — гмукнув Пепа. А ракети злітали й злітали. У їхньому світлі тіні від кущів і дерев здавалися людським постатями, й вони часто падали на землю, а Пепа знімав пістоль із запобіжника.

На високий — два з половиною метри увишки — пліт з колючого дроту набрели зненацька. На стовпі бриніла емальована табличка з написом. Пепа підійшов ближче. Милан улігся горілиць на сухе листя: «Перепочину...». Збігла хвилина, й він не витримав: «Кажі, що там!» — «Не спішай, як голий злягатися!» — відрубав Пепа. Гнівався на себе, бо не міг прочитати ані слова. Місяць існування в притемку... Геть ослаб на очі! Учепився двома пальцями за дріт, до якого сягали пальці, підтягся, випнув очі й вигукнув: «Миланку, сюди!». Він таки прочитав: «Увага! Ви вступаєте в американський сектор!».

Між іншим. Колючий дріт винайшов (1860) француз Леонс Ежен Ґрассен-Бальдан. За винахід ухопилися американські скотопромисловці, чії розлогі пасовиська потребували легких і дешевих огорож. Виробництво колючки швидко стало винятково прибутковим. Якщо в 1875-му США виготовили її 270 тонн,

то в 1900-му — аж 150 тисяч. Так само швидко почала застосовуватися вона і в галузі військовій. Раніше за всіх з колючки скористалися еспанці, захисники кубинського міста Сантьяго, під час американсько-іспанської війни (1898). Поля Першої та Другої світової війни — це мільйони й мільйони тонн колючого дроту. Мільйони пішли на відгородження світу большевицької неволі від світу вільного, західного. Колючий дріт став загально визнаним символом придушення та обмеження свобод, насамперед — свободи пересування.

Малов. Зговірливого німця Радек знайшов неподалік. Той замикав двері своєї халабуду і, почувши за плечима стиха мовлене «руки вгору», здригнувся, обернувся: «Хто ви є?» — «Чех. Знаєте, де військова поліція?» — «Авжеж» — «Ведіть!» — «Ходім, ходім, — погодився невеличкий дідок. — Тільки ви той... не лякайте мене шпалером¹».

Ішли в темряві плутаними стежками, а коли вийшли під вуличні ліхтарі, Радкові стрілило в голову: «Курва! Та ти ж у нього навіть не спитав...». Смикнув старого за рукав: «Стоп! А в якому ми секторі?» — «Звісно ж, в американському», — любісінько відповів дідок.

ЗАХІДНІЙ БЕРЛІН

Милан і Пепа. Спритно — звичка бо! — просмикнулися під колючкою. Пепа уклав Милана між голих кущиків, а сам пішов пороззиратися. Не йняв віри,

що в Берліні. А крім того, остерігався за-сідки. Пам'ятав, на які штуки пускалася StB, коли кордон з вільним світом не мав колючки...

Між іншим. Пепі не сходила з думки операція «Камені». Виглядала вона таким чином. Агент StB, виставляючи себе за провідника і злупивши з клієнтів грубі гроші, доводив утікачів до лінії межових каменів (з того й назва операції), заявляв, що вони вже в Західній Німеччині та й забирався геть. Далі-подалі втікачі натрапляли на часту німецької поліції. Та відпроваджувала їх у польовий осідок Сі-Ай-Сі. На столі — сигарети мальборо й свіже число «Нью-Йорк таймс», над столом портрет президента Трумена, в кутку — смугастий прапор... Офіцер з нашивкою U.S. Army над кишенею сорочки починав опит. Усіх опитавши (а викладали як на сповіді), пояснював, як вийти на табір Ді-Пі, бажав: «На все добре!». Дорогою наздогоняли втікачів чехословацькі прикордонники і волочили їх назад, за камені. За липові камені... Хтось платив за спробу втечі в'язницею, а хтось і шибеницею.

Повернувшись з напівтемної безлюдної вулиці, Пепа потяг за собою Милана. Міркував, що здибають все ж таки припізнілого перехожого, пропитають. Та Милан осів на хідник, прихилився до стіни кам'яниці: «Пробач, Пепику, я вже не ходок. Йй-бо, не брешу...».

У верхньому вікні світилося. Поміж гудзиків на дзвінки Пепа і вибрав верхнього. Натис. «Хто там?». Чоловічий голос з вікна, ляканий. Зібрав у кулак всю свою гречність: «Перепрошую, пане. Маю хворого товариша. Чи не могли б

¹ Рушниця (прим. ред.).

мені допомогти?». Вікно зачинилося. Світло згасло. Вилаявся: «Кляті боші!».

Радек. Дідок покрекував і дедалі частіше, відсапуючись, зупинявся. «Що сталося?», — занепокоївся Радек. Дідок заохотки пояснив: «Маю гостець¹, пане, а тож чи не взяли б ми, з ласки вашої, таксівки?». Радек завагався, потім дозволив: «Візьміть!».

«Добрий вечір, панове, — привітався водій. — Куди зволите?». Радек запхав старого у лівий куток заднього сидіння, сам відсунувся у правий. Водієві сказав усе, як є: чех... утік від большевиків... військова поліція... жєніть! «Military Police, — повторив водій англійською. — За п'ять хвилин ми там». Та їхали хвилин п'ятнадцять, і всю дорогу Радек на-вмисне, не криючись, тримав обох німців на мушці свого калічного парабелума.

Брама. Шлягбавм. Вартовий у шоломі з білими літерами МР, білий шабельтас², «сорокап'ятка» в білій кубурі, білі рукавички... Сержант. Радек видувив із себе чи не весь свій запас англійських слів, але сержант мовив на те: «Я вас не розумію!». Не обертаючись ревонув: «Перекладача!».

З вартівні вийшов типовий німець — зім'яте кепі гірського стрільця, замизканий військовий плащ. Звернувся до Радка чеською: «Розповідайте!». Вислухавши, витріщив очі: «Неймовірно! Маєте зброю?». Радек віддав пістоль. Сержант ревонув удруге. З вартівні вилетіло двоє в шоломах.

¹ Гостець — ревматизм (прим. ред.).

² Шабельтас — ремінь, на якому раніше вояки носили шаблю, тут портупея (прим. ред.).

Завели Радка всередину. Німець переказав його оказію. Недовіриливо крутили головами, крутили в пальцях парабелум і геть не могли взяти в толк, з якого дива сей чех таскав за собою хлороформ. Виставили на стіл таріль з канапками, склянку молока. А коли Радек ум'яв, сказали, що викликають Сі-Ай-Сі.

На годиннику було 00:05. Друге листопада. Збігло двадцять дев'ять пекельних днів.

Усе б нічого, подумав Радек, та де Пепа з Миланом?

Милан і Пепа. Кроки Пепа зачув здалека. Важка кульгава хода. Пістоль напоятів і... як з мосту та в шум: «Чи не підкажете, який се Берлін?». Поштивий тон укупі з нахабно наставленим пістолем чоловіка навіч збив з пантелику. Відказав не зразу: «Західній» — «А ви певні?» — «На сто відсотків» — «Покажіть, де є поліція» — «Поясню, але з вами не піду. Маю скалічену з війни ногу» — «А я маю товариша, що стікає кров'ю...», — погрозив Пепа пістолем.

Майже ніс на собі Милана. Поліція. Широкий ганок, заклєні двері, за якими темно, гудзик дзвінка. «Дзвоніть!», — наказав Пепа кульгавому. Над входом за-світився ліхтар. На ганок вийшов чоловік в сіро-зеленій сорочці. Пєпє й світ угору піднявся: західньонімецька поліція! Кульгавий сказав, що привів утікачів. Поліцай, записавши його прізвище, кивнув: «Дякую. Ідіть!». Кивнув і на Пєпу з Миланом: «Заходьте!».

У вартівні уп'яли в них очі інші поліцаї, та, помітивши, що Милан ось-ось впаде, підхопилися, поклали його на лаву. А Пепа поклав на стіл Миланового пістоля. Витяг свого, й вони знову

підхопився, розстібаючи кубури. Потім ніяково запосміхалися: бознащо подумали... Поклав Пепа й Миланове водійське посвідчення із світлинкою — у військовому. Упізнали: «То ви ті самі чехи...».

Скора поміч відвезла Милана. От-от мали приїхати агенти Сі-Ай-Сі. Приїхали удвох. Опель-капітаном. Розглянулися. «А другий втікач?» — «У лікарні» — «В якій?» — «Ми не знаємо...». Сів за телефон і не кинув слухавки, поки не з'ясував, що Милан у Західньому Берліні. Не викрали його советчики.

В опель-капітані потріскувала рація. Агент повідомив когось, що везуть чеха в табір Ді-Пі. «Маємо там ще одного», — пролунало у відповідь. «Прізвище? — засовався Пепа. — Спитайте...». Агент спитав, і Пепа почув на власні вуха: «Машин!».

Радек. В 00:35 виснув гальмами віліс. Увійшов молодий, віком, може, як Радек, поручник. Назвав себе: «Леонард». Сів за стіл: «Поговоримо! Англійською, німецькою, російською, польською? Чеською не вмію». Радек уже втямив, що англійська, яку він учив у подебрадській гімназії, зовсім не та, якою говорять американці. Німецької не хотів учити, бо то була мова напасників, мова батькових убивць. З російської пам'ятав кілька слів, що почув їх у 45-му від москалів. Залишалася польська. Польською бесіда не зовсім клеїлася, та Леонард не виказував нетерплячки. По часі перепинив Радка: «Я хвилин на десять відійду, і поїдемо». Повернувся не за десять, а за шістдесят. Зате з якою вісткою! Милан і Пепа в Західньому Берліні... У табір Ді-Пі віз Радка своїм вілісом. Назирці їхав віліс з охороною.

«Служивши в Сі-Ай-Сі, я допитав сотні втікачів, і скажу, що брати Машини — то був великий виняток. Побувавши в пеклі й вирвавшись з нього живими, ті хлопчачки не втратили ні самовладання, ні холоднокровності, ні охоти й далі ризикувати. Обом було притаманне загострене чуття близької небезпеки, обидва знали на конспірації так, наче їх хто вишколював. Так, Машини — то був величезний виняток». **Леонард Янковський, 2004, Вашингтон, США.**

ЗАХІДНІЙ БЕРЛІН: ТАБІР ДІ-ПІ-ВІЛЛА СІ-АЙ-СІ

Пепа чекав, що табір — велика касарня, а визначалося — готельний комплекс. Опель-капітан попотикався, поки агенти знайшли потрібний корпус. У вестибюлі самотою топтався худючий волоцюга. Радек! Не обнялися, не почоломкались. Ковтнули клубка, що застряг їм у горлі, й потисли руки.

Поселили їх у кімнаті з поручником східнонімецької поліції. Збіглим, звичайно. Зглядивши чорний однострій брати зітхнули: «Тебе нам не доставало...». Заки взяти від німця два шматки хліба й кусень сиру, Радек спитав: «А чи знаєш ти, що ми чотирьох ваших зігнали зо світу?» — «Якби за мною наші гналися так, як за вами, я б також відстрілювався», — відказав німець.

Між іншим. Після берлінського повстання втекло з НДР на Захід 537 співробітників так званої Народньої поліції, серед яких був великий відсоток офіцерів. У цілому від січня 53-го до вересня Східню Німеччину покинуло 3435 осіб.

Поспали зовсім нічого. Уранці-рано розбудило їх кілька агентів Сі-Ай-Сі.

Квапились мов на пожежу. Хутчій, хутчій... З уривків балачки Машини похопили, що якесь начальство невдоволене тим, що чехів кинуто без нагляду.

За лічені хвилини були вже у вартованій військовою поліцією віллі. У ванній кімнаті поскидали смердюче манаття. Обидва світили ребрами, а тож і соромилися один одного. Помившись, перебралися в наготовані кимось чорні однострої чехословацької сторожової сотні¹⁵. Снідання мали начисто лукулівське, але агенти знай їх остерігали: «Потрошку, потрошку...».

До вечора розповідали американцям за свій похід. Увечері — журналістам. Попросили передати в етер заповітні слова: «Автобус доїхав без перешкод».

«Я возилась у дворі, коли чую: «Марто! Марто!». Біжу до хати. Вернер сидить біля приймача, й мені: «Уявляєш?! Вони таки спромоглися! RIAS сказала, що автобус доїхав без перешкод». Відлягло мені на серці. Ми щиро бажали щастя тим відчайдухам. А інше... Як пішли вони, то вся сім'я жила під страхом. Ануж, ануж... З ними залишилася на Заході й наша таємниця». *Марта Грунтер, 2005, Вальдов, Німеччина.*

БЕРЛІН-ФРАНКФУРТ-НА-МАЙНІ-ЕРЛАНґЕН

Другого дня Леонард попередив: «Відлітаємо до Франкфурту-на-Майні. Будьте напоготові!». Радек натякнув Леонардові, що хотіли би побачити Милана. Леонард охоче погодився. Поїхали підтоптаню опель-олімпією з вим'ятим переднім крилом.

Милана першої ж його берлінської ночі перевезли з німецької лікарні до американського військового шпиталю. У коридорі, навпроти дверей Миланового покою, сидів на стільці озброєний поліцай. У покої було два ліжка. З одного, коли ввійшли, підвівся дебелень у піжамі: «Салют, Леонарде!». Набите Пепине око визначило: має натільну кубуру. Не дадуть скривдити нашого Милана...

Милан чувся незле. Показав їм злощасну кулю: «Пам'ятка!». «Сьогодні відлітаємо, — сказав Радек, — але нас запевнили: як оддыхаєшся, будеш з нами. Одужуй!» — «Хай вам щастить!».

«Тричі мав стати з мене покійник. Отже, приходив я на світ чотири рази. Уперше від своє матінки, а тричі по дорозі на Берлін. Ну, а те, що помітили Радек з Пепною, коли мене навідали, то було не все. Військова поліція охороняла всі шпитальні входи-виходи. Записали мене під вигаданим прізвищем. Заходити до мого покою мали право начальник шпиталю, який мене й лікував, і начальник МР. Ніхто більше. Тацю з їжею приймав через поріг мій сусіда, агент Сі-Ай-Сі. Від нього, коли все скінчилося, я й довідався, що двічі мене пробували викрасти». *Милан Павмер, 2003, Погебради, Чехія.*

У Франкфурті-на-Майні літак приземлився пізнього вечора. Чекав на них пошарпаний і, як на те, з ум'ятим крилом опель-кадет. «Ти диви, Пепику, — здивувався Радек. — Чи вони навмисно на таких колимагах їздять?». Опель виїхав на автостраду, й стрілочка спідометра лягла на крайню праву поділку. «Навмисно, — озвався з переднього сидіння Леонард, — Ніхто ж і гадки не має, що колимага з форсованим двигуном. За півтори

години ми в Ерлангені. Двісті п'ятнадцять кілометрів!».

В Ерлангені на віллі Сі-Ай-Сі вони — безлюдниками — мешкали шість тижнів. Привезли на віллу й свіжого, як огірочок, Милана. Співбесіди й тести, тести й співбесіди...

Перевірки закінчилися тим, що одно-го зимового вечора Леонард підвів ризику: «Ви нам допомогли. Чим, на вашу думку, ми можемо допомогти вам?». За всіх мовив Радек: «Літаком, зброєю, документами... Викиньте нас над Чехословаччиною. Звільнімо Вацлава Шведу й Збинька Янату. Але в Чехії все чинимо на власне розуміння». Леонард відповів без ваги: «Про таке не може бути й мови. Категорично. Навіть якби ви й погодилися діяти за нашими інструкціями».

Того вечора довідалися від Леонарда, що уряд НДР наполегливо вимагає їхньої видачі, що, за даними Сі-Ай-Сі, у Чехословаччині їх судитимуть заочно й вирок наперед відомий — шибениця, що їхнє перебування в Німеччині, з огляду на активність східнонімецької розвідки, стає небезпечним, а відтак найближчими днями вони від'їдуть до США.

На кінець свого монологу Леонард пильно глянув на кожного з них, ніби прощаючись поглядом: «Маєте запитання?». Пепа мав: «Можемо вступити до американського війська?» — «Безперечно, але за літаки забудьте. То мали би бути громадянами Сполучених Штатів».

У грудні 1953-го від стінки гамбурзького порту відчалив курсом на Нью-Йорк військово-транспортний корабель США «Генерал Бутлер». Мав на борту Цтирада Машина, Йозефа Машина й Милана Павмера.

ВІТЕР З-НАД ОЗЕРА ЕРІ

Вишколювалися на базі 69-ої піхотної дивізії (Форт Дікс, штат Нью-Джерзі).

«Сержантами на базі були «злі хлопці», які людину, як нам здавалося, відразу заламували, а потім вимотували психологічно. Я їм і сказав, що не таке й не таких ми бачили, а тож хай не поводяться з нами як із свіжаками. Сьогодні такого не сказав би. Певен, що нема в світі кращого військового вишколу, ніж американський, а відтак і вояк американський — найкращий у світі».

Цтираг Машин, 2010, Мюнхен, ФРН.

Служили Машина і Павмер в загоні особливого призначення 82-ої повітряно-десантної дивізії (Форт Бреґ, штат Північна Кароліна). Пізніше Радек і Пепа стали інструкторами «зелених беретів» у Німеччині, а Миланові випала Корея.

«За кілька днів після прибуття у Форт Бреґ нас, усіх трьох, викликав командир дивізії сорокасемирічний полковник Епсон Раф. Ветеран Другої світової, легендарний десантник, людина виняткової мужности. Сказав: «Про загін нікому й ніколи ані півслова. Мене попереджено, що за вами може шукати чехословацька розвідка. Ми вас пильнуватимемо. Ідть!».

Полковник Раф, майбутній генерал, се той, що разом з полковником Вільямом Ярборо «вигадав» зелені берети, які й стали всесвітньо-відомим символом загонів особливого призначення».

Цтираг Машин, 2010, Мюнхен, Німеччина.

Чекали на початок советсько-американського зіткнення, на звільнення своєї Чехословаччини. Марно! Остаточоно обезнаділа їх поразка національного повстання в Угорщині.

«Коли Західній світ, бровою не повівши, дозволив совєтським катам винищити тридцять п'ять тисяч мадярських патріотів, ми зрозуміли, що він, той Західній світ, надає перевагу словам перед зброєю». *Цтирад Машин, 1957, Мюнхен, ФРН.*

По службі відмовилися вступати до військової академії. Також і відмовилися писати спомини, хоч видавці й спокушали їх мільйонами.

Милан замешкав на Флориді й сів за кермо таксівки. А від 2001-го міг уже замешкати і в Подєбрадах. Був членом Консервативної партії, яка висувала його на посланця Європейського парламєнту. Був почесним членом Конфєдератії політичних в'язнів. Нагло помер у липні 2010-го. В останню путь проводжали Милана Павмера сотні людей, та не було серед них ані Радка, ані Пепа.

«Мені й Радкові часто закидають: як ви, мовляв, могли не прилетіти на похорон свого товариша? А товариш, запевняю, нам ніколи б такого не закинув. Милан як ніхто знав міру нашої зневаги до большевиків. У Чехії комуністична партія живе, як мед п'є. У Чехії при владі такі її колишні члєни, як Рихетський¹⁶ та Їчинський¹⁷. Уявіть! В Америці, в країні справді демократичній, головою Конституційного Суду стає колишній члєн мафії. Ні, в Америці таке навіть уявити годі. Ми з братом присягалися, що повернемося тільки й тільки на вільну від большевиків і большевиччини батьківщину. На жаль, вона такою не є». *Йозєф Машин, 2010, Санта Барабара, США.*

Розбагатівши, Йозєф Машин на схилі віку оселився у каліфорнійській Санта Барбарі. Торгував сталлю, літаками, електронікою... Жив переважно в Німєччині.

Жив з усвідомленням постійної небезпеки. StB, сподіваючись викрасти засудженого на шибеницю, засилала в його оточєння агєнтів аж до кінця 70-х.

«Пепа й сьогодні повен життя. Усе по відрядженнях: то Лондон, то Стокгольм, то Мадрид... А за Прагу і не нагадуйте. Якось стрілися з ним в Мюнхєні. Я й кажу: «Послухай, Пльзєнь під боком. Поїхали на пльзєнське пиво, а за те, що ти побував у Чехії, я, їй-богу, нікому не скажу». А він: «У вас там на Граді Земан¹⁸ сидить. Колишній большевик. З тих, що неню нашу згноїли у в'язниці. З тих, що Вашка із Збїньком й дядька нашого, Цтибора Новака, повісили. За кого ти мене маєш?». *Ян Новак, 2015, Прага, Чехія.*

Цтирад Машин багатства не нажив. Захопившись винахідництвом, удосконаливав поки й віку свою піч для спалєння спрацьованої оливи. Залишався таким, яким був замолоду: відчайдух, насмішник...

Узимі 2011-го клівлєндська лікарка сказала йому з наївною безжальністю: «Лейкемія! Шість-сім тижнів, може, й протягнете...». Радєк пожартував: «Зважайте! Якщо по семи не вріжу дуба, позиватимусь до вас».

Помер у сєрпні. Ховали його з військовими почестями. Труна під американським стягом. Сальві¹ почесної варті.

Вітер від озера скинув з віка пасистє полотно. Начє наголосив: сей вояк усім своїм єством був вояк-одиначка — сам на сам бився з дивізією.

Прага.

¹ Сальва – салют, залп (прим. ред.).

ПРИМІТКИ

- ¹ Йозеф Машин (чеськ. Josef Mašín; 1896–1942) — підполковник Чехословацької армії. Під час німецької займанщини — член підпільної боївки «Три королі». Арештований Гестапо у травні 1941-го. Розстріляно Йозефа Машину у червні 1942-го. Генерал-майор *in memoriam*.
- ² Йозеф Балабан (чеськ. Josef Balabán; 1894–1941) — підполковник Чехословацької армії. Під час німецької займанщини — командир розвідувально-диверсійної боївки «Три королі». Арештований Гестапо в квітні 1941-го. Розстріляно Йозефа Балабана у жовтні 41-го. Генерал-майор *in memoriam*.
- ³ Вацлав Моравек (чеськ. Václav Morávek; 1904–1942) — штабний капітан Чехословацької армії. Під час німецької окупації — член боївки «Три королі». Мав прізвисько «Побожний стрілець», бо ніколи не розлучався з двома пістолями і кишеньковою Біблією. Загинув у вуличній перестрілці з гестапівцями в березні 1942-го. Бригадний генерал *in memoriam*.
- ⁴ Мілош Форман (чеськ. Miloš Forman; 1932) — чеський кінорежисер, володар двох Оскарів і трьох Золотих глобусів.
- ⁵ Карл Май (нім. Karl May; 1842–1912) — німецький письменник, автор багатьох пригодницьких романів із життя американських індіанців.
- ⁶ Цтибор Новак (чеськ. Ctibor Novák; 1902–1955) — штабний капітан Чехословацької армії, брати матері Машиних Здени Новакової. Активний учасник протинацистського Опору, виконавець кількох диверсій в самому Берліні. Усіляко сприяв протикомуністичній бойовій діяльності братів Машиних. Цтибора Новака повішено 2. 05. 55.
- ⁷ Нім.: добре, ні, чому, так.
- ⁸ Естебіст — співробітник чехословацької таємної поліції; від чеськ. Státní bezpečnost (StB).
- ⁹ Віллі Штоф (нім. Willi Stoph; 1914–1999) — генерал армії, очолював Раду Міністрів і Державну Раду НДР. Після воз'єднання Німеччини притягався до суду як комуністичний злочинець.
- ¹⁰ Шпревальд (нім. Spreewald — «Ліс на Шпреє») — низовина в землі «Бранденбург» з безліччю річкових розток (їхня загальна довжина 970 км) та розлогих оболоней.
- ¹¹ Вальтер Ульбрихт (нім. Walter Ulbricht; 1893–1973) — генеральний секретар Соціалістичної єдиної партії Німеччини (1950–73), сталініст.
- ¹² Фрідріх Павлюс (нім. Friedrich Paulus; 1890–1957) — генерал-фельдмаршал, командувач 6-ої армії, оточеної в Сталінграді. Від 1943-го до 1953-го перебував у советському полоні. До Східньої Німеччини повернувся 24. 10. 53.
- ¹³ Еміль Затопек (чеськ. Emil Zátopek; 1922–2000) — чехословацький бігун, чотирикратний Олімпійський чемпіон.
- ¹⁴ Сімо Хяюхя (фін. Simo Häyhä; 1905–2002) — фінський снайпер. Найрезультативніший снайпер світової історії. У перебігові советсько-фінської війни (1939–40) застрелив близько півтисячі советських вояків.
- ¹⁵ Чехословацька сторожова сотня була організована американцями на випадок

- збройного конфлікту як зародок майбутнього Чехословацького війська.
- ¹⁶ Павел Рихетський (чеськ. Pavel Rychetský; 1943) — колишній член Комуністичної партії Чехословаччини, правник. Від 2003-го — голова чеського Конституційного Суду.
- ¹⁷ Зденек Ічинський (чеськ. Zdeněk Jičínský; 1929) — колишній член Комуністичної партії Чехословаччини, правник. Після антикомуністичного перевороту (1989) був парламентарем і провідним членом комісії, яка уклала нову Конституцію Чехословаччини.
- ¹⁸ Мілош Земан (чеськ. Miloš Zeman; 1944) — колишній член Комуністичної партії Чехословаччини. Від 2013-го — президент Чеської республіки. Земан є великим прихильником президента Російської Федерації Володимира Путіна.

СПИСОК ОСНОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

КНИЖКОВІ ВИДАННЯ

- Chalupová, Markéta. Nebojovali švestkovými knedlíky: odbojová skupina bratří Mašínů v zrcadle dobového tisku. — Brno: Computer Press, 2011.
- Kačor, Miroslav. Svědomí hrdinů: jiná tvář odbojové činnosti skupiny bratří Mašínů. — Praha: Rybka, 2009.
- Masin, Barbara. Odkaz: pravdivý příběh bratří Mašínů. — Praha: Mladá fronta, 2005.
- Mašín, Ctirad; Mašín, Josef; Paumer, Milan. Cesta na severozápad. — Praha: Academia, 2010.
- Mašínová, Zdena; Martin, Rudolf. Čtyři české osudy: tragický úděl rodiny Mašínovy. — Praha; Litomyšl: Paseka, 2001.
- Němeček, Jan. Mašínové: zpráva o dvou generacích. — Praha: Torst, 1998.

- Novák, Jan. Zatím dobrý: Mašínovi a největší příběh studené války. — Brno: Petrov, 2004.
- Rambousek, Ota. Jenom ne strach. — Praha: Nezávislé tiskové středisko, 1990.

ПЕРІОДИКА

- Bělohradský, Václav. Mašini aneb Jak se dělá fetiš. — Právo, 20. 08. 11.
- Čvančara, Jaroslav. My sloužíme svému národu. — Paměť a dějiny, 2011/01.
- Drda, Adam. Nesmiřitelný muž Ctirad Mašín. — Hospodářské Noviny, 15. 08. 11.
- Grundova, Nora. Jste komunistická země. — Magazin Patek LN, 16. 09. 05.
- Horák, Ondřej. Dnes bych do toho šel ostřeji. — Lidové noviny, 27. 04. 05.
- Kaiser, Daniel. Milan rozumí, proč jsme nepřijeli. — Lidové noviny, 7. 08. 10.
- Kolina, Josef. Proti režimu se zbraní v ruce. — Lidové noviny, 15. 08. 11.
- Kreček, Stanislav. Glorifikovat Mašiny je hloupé. — Lidové noviny, 25. 08. 11.
- Machálková, Jana. V patách jim bylo 24 tisíc policistů. — Lidové noviny, 29. 02. 08.
- Novák, Jan. Zátokem věděl, že běží o život. — Magazin Patek LN, 18. 09. 15.
- Novák, Jan. Ctirad Mašín žil na „prémie“. — Lidové noviny, 15. 08. 11.
- Novák, Pavel. Na Berlín ve stopách Mašínů. — Respekt, 7–13. 11. 05.
- Placák, Petr. Mašínové anebo o pokratecvi. — Lidové noviny, 22. 08. 11.
- Sauer, Jaroslav. Dnešní Češi čin Mašínových odsuzují. — Lidové noviny, 25. 10. 03.
- Šiška, Miroslav. Jina tvář odboje bratrů Mašínů. — Právo, 4. 04. 09.
- Šmid, Tomáš. Nechtěli jsme rozjet všelidové povstání. — Lidové noviny, 16. 08. 11.
- Topol, Jachym. Zabitý idol Václav Šveda. — Respekt, 28. 11.–4. 12. 05.